

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA

KATEDRA GEOINFORMATIKY



Vendula HEJLOVÁ

**NÁVRH KONCEPCE MAP A ZNAKOVÉHO
KLÍČE PRO MAPY SVÁTKŮ JARA –
VELIKONOC V ČR**

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. RNDr. Jaromír Kaňok, CSc.

Olomouc 2010

Prohlašuji, že jsem zadanou bakalářskou práci řešila sama a že jsem
uvedla veškerou použitou literaturu.

Olomouc, 20. 5. 2010

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala panu doc. RNDr. Jaromíru Kaňokovi, CSc. za odborné vedení mé bakalářské práce.

OBSAH

1. Úvod.....	6
2. Cíle práce.....	7
3. Metody a postup zpracování	8
3. 1. Metody použité v práci	8
3. 2. Postup zpracování.....	8
3. 3. Data.....	9
3. 4. Použitý software.....	9
4. Etnografie.....	11
4. 1. Etnokartografie.....	11
5. Rešerše etnografických map.....	13
5. 1. Etnografické atlasy.....	13
5. 1. 1. Etnografické atlasy v ČR.....	14
5. 1. 2. Etnografický atlas Slovenska.....	17
6. Analýza znakového klíče etnografických map.....	19
6. 1. Znakové klíče v etnografických atlasech.....	19
6. 2. Navržený znakový klíč.....	24
7. Velikonoce.....	27
7. 1. Církevní rok.....	27
7. 1. 1. Významné dny jarní části církevního roku.....	28
7. 2. Velikonoce jako svátky židovské, křesťanské a pohanské.....	29
7. 3. Postní doba.....	30
7. 3. 1. Popeleční středa.....	31
7. 3. 2. První postní neděle.....	31
7. 3. 3. Druhá postní neděle.....	32
7. 3. 4. Třetí postní neděle.....	32
7. 3. 5. Čtvrtá postní neděle.....	33
7. 3. 6. Pátá postní neděle.....	33
7. 3. 7. Šestá postní neděle.....	34

7. 4. Svatý týden.....	36
7. 4. 1. Všední dny Svatého týdne.....	36
7. 4. 2. Velikonoční třídění.....	37
7. 5. Velikonoční doba.....	41
7. 5. 1. Velikonoční pondělí.....	41
7. 5. 2. Druhá neděle velikonoční a Slavnost Nanebevzetí Páně.....	42
7. 6. Symboly Velikonoc.....	42
7. 6. 1. Obchůzka na Velikonoční pondělí.....	42
7. 6. 2. Kraslice.....	44
7. 6. 3. Beránek, kuřátko, zajíček.....	49
8. Diskuze.....	50
9. Závěr.....	51
10. Summary.....	52
Seznam literatury.....	53
Seznam obrázků.....	56
Seznam příloh.....	57
Přílohy	

1. ÚVOD

Velikonoční svátky jsou pro křesťanské a židovské obyvatele ty nejvýznamnější svátky v celém roce. V těchto dnech totiž podle Bible došlo k ukřižování, vzkříšení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Celý tento proces trval pouze tři dny, které jsou označovány jako velikonoční třídenní. Velikonoční třídenní začíná na Zelený čtvrtek v podvečer, kdy byla pro Ježíše připravena poslední hostina a končí v noci na Boží hod velikonoční, kdy Ježíš vstal z mrtvých. Jeho zmrtvýchvstání je dodnes zahaleno tajemstvím.

V průběhu nejvýznamnější doby církevního roku, velikonočního třídenní i doby mu předcházející, zvané postní, se vyvinulo množství tradic a symbolů, které navazují na biblický příběh o Ježíši Kristovi.

V této bakalářské práci dochází k využití GIS (geografický informační systém) na toto obsáhlé téma a vytvoření map tak, aby co nejlépe vystihovaly podstatné rysy těchto svátků v naší zemi a tak bylo možné přiblížení z hlediska rozdílných zvyklostí v jednotlivých oblastech, které by ukázalo krajové odlišnosti v jednotlivých zvyklostech a symbolech na první pohled.

Bakalářská práce je rozdělena na deset kapitol, které se postupně zabývají obsáhlou problematikou, jež zahrnuje studium etnografie, studium etnografických map a následnou analýzu jejich znakového klíče. Z těchto poznatků vychází vlastní zpracování map na téma svátky jara – Velikonoce v ČR a zpracování znakového klíče k mapám. Mapové výstupy práce a znakový klíč jsou uveřejněny jako přílohy k bakalářské práci.

2. CÍLE PRÁCE

Hlavním praktickým cílem této bakalářské práce je vytvoření souboru map na téma svátky jara - Velikonoce v ČR. Kromě vytvoření 10 – 15 mapových listů, je třeba vytvořit znakový klíč, který by byl zkonstruován a vytvořen v souladu se všemi zásadami, které se k jeho konstrukci váží. Aby mapy pro prezentaci na webu nebyly uvedeny jen ve statické podobě, tak bude přiložena pro účely webové prezentace jedna mapa interaktivní, která bude názornějším způsobem přibližovat písňovou tvorbu při jarních obchůzkových koledách.

Pro vytvoření ucelené koncepce map je nutné prostudovat nejen odbornou, ale i populárně naučnou literaturu a ostatní k tématu se vztahující zdroje, které slouží jako primární zdroj informací. Velmi cenným zdrojem jsou také poznatky odborníků na etnografii, poznatky pamětníků a mapová díla, která vydává Etnologický ústav AV ČR. Jako velmi dobrá pomůcka pro uvedení do problematiky zpracování lidové kultury do map, posloužil Etnografický atlas Slovenska, který je považován za nejkomplexnější etnokartografické dílo vůbec. Toto dílo zpracovává všechny jevy, které souvisejí s krajovými odlišnostmi lidové kultury a obsahuje přes 500 map.

Kromě tvorby map bylo úkolem bakalářské práce sepsat rešeršní část, která se zabývá etnografickými mapami. Etnografické mapy jsou mapami, které zobrazují jevy, jež souvisí s odlišnostmi lidové kultury, nejsou vydávány příliš často a jejich vydávání je vázáno především na atlasovou tvorbu. Z vyhledání etnografických map plyne i další cíl práce, kterým je analýza znakového klíče takovýchto map a nastínění uceleného pohledu na to, jak etnokartografové problematiku lidové kultury zaznamenávají do mapové podoby.

3. METODY A POSTUP ZPRACOVÁNÍ

3. 1. Metody použité v práci

Nejzákladnější metodou pro vlastní tvorbu práce byl sběr tematických dat. Tento sběr byl uskutečňován především na základě studia literatury vázající se k tématu nebo získáváním poznatků at' již od pamětníků nebo odborníků. S tímto sběrem dat souvisí rešeršní práce, ve které dochází k vyhledání základních etnografických map, které slouží jako vzor pro vlastní práci. Další používanou metodou je digitalizace tematických dat. Podklady pro tematická data byly získány načtením tematické literatury. Pro tvorbu map byly použity kartografické metody. Použitými kartografickými metodami jsou kvalitativní metody mezi něž patří: metoda bodového znaku, metoda liniová a areálová.

3. 2. Postup zpracování

Po nastudování odborné a populárně naučné literatury došlo k tvorbě seznamu, který obsahuje okruhy, jež jsou zpracovány jako jednotlivá mapová díla. K výběru okruhů pro následné zpracování posloužil jednak dostatek informací o daném jevu. Dalším kritériem pro zobrazení jevu do mapové přílohy byla jeho významnost. Ohled byl brán na časovou posloupnost a to proto, že zvyky, které jsou ve spojení s Velikonocemi, jsou slaveny během celé jarní části církevního roku, a tak je třeba je prezentovat v časové posloupnosti, aby bylo čtenáři usnadněno jejich porozumění a aby byla v celé práci zlepšena orientace. Kromě sběru informací o tématu bylo třeba prostudovat i kartografickou stránku, aby byly mapy i po této stránce správně zpracovány. Po seznámení se s tematickými informacemi došlo k digitalizaci území, ve kterém se zobrazovaný jev vyskytuje. Danému jevu byl přidělen kartografický znak, který se snaží vystihnout jeho hlavní podstatu. Po vytvoření map a kartografických znaků mohlo dojít k tvorbě znakového klíče, který představuje ucelený soubor kartografických znaků použitých v mapách. Pro lepší názornost byla vytvořena interaktivní mapa obchůzkových koled na Olomoucku a Přerovsku.

3. 3. Data

Prvním krokem, jak již bylo výše uvedeno, bylo nastudování tematického obsahu. Jako podkladová data byla s ohledem na téma a rozsah vybrána data, která jsou poskytována v rámci souboru dat ArcCR500 a jsou v měřítku 1 : 500 000. Toto měřítko bylo pro zobrazení dat v rámci celé republiky i některých jejích částí dostatečné a nedošlo tak k výraznému zkreslení nebo k tomu, že by data nebyla dostatečně podrobná. Z tohoto souboru dat bylo využito především dat, která se týkají topografického podkladu. Ten je tvořen hranicemi republiky, hranicemi kraje, hranicemi etnografického regionu, které byly vytvořeny digitalizací, řekami, krajskými městy. Na některých mapách byly k topografickému podkladu pro lepší orientaci v mapě přidány obce. Data, která byla třeba k zobrazení a nejsou poskytována v rámci ArcCR500 byla digitalizována. Jejich digitalizace probíhala na základě znalosti obcí spadajících do daného regionu. Regiony, které byly vytvořeny digitalizací, nejsou pevně stanovené. Regiony nejsou pevně stanovené, protože regiony, které jsou tvořeny homogenní lidovou kulturou, nelze pevně vymezit. Všechna použitá data jsou uložena v souborové geodatabázi, která je rozčleněna na tematické datasety. Data jsou uložena na DVD, které je součástí práce.

3. 4. Použitý software

Mapy, které tvoří koncepci, byly zpracovávány v programu ArcGIS 9.3. Při práci bylo využito funkcí, které sám program nabízí, mezi ně patří práce se StyleManagerem, ve kterém došlo k vytvoření jednoduchých kartografických znaků, které nemusely být dále upravovány. Dále byly použity kartografické reprezentace, které jsou vhodným nástrojem pro správné kartografické zpracování map a tvorbu samotných kartografických pravidel. Kartografické reprezentace jsou pravidla, která se uplatňují při korektní kartografické tvorbě, a pracují nad geodatabází v novějších verzích programu a jejich tvorba je umožněna pouze pod licencí ArcInfo. Náměty na témata map byly vybírány po nastudování tematického obsahu, jak již bylo zmíněno výše, byl brán ohled na jejich významnost a časovou posloupnost. Koncepce je zpracována v souřadném systému S- JTSK , který je vhodný pro území

naší republiky.

Tvorba kartografických znaků byla realizována zčásti pomocí jednoduchého kreslicího nástroje v rámci kartografických reprezentací. Složitější, především symbolické kartografické znaky, byly vytvořeny v programu Inkscape 0.47. Tento program je vektorovým grafickým editorem a je k dispozici pod licencí GNU. Pomocí tohoto programu byly upravovány i některé kresby a obrázky, které jsou součástí textové části.

Pro úpravu obrázků a fotografií, které jsou umístěny do map jako nadstavbové kompoziční prvky nebo jsou uvedeny v rámci textové části, byly používány programy GIMP 2. 6. 7. a AdobePhotoshop 12.0 CS5.

Byla vytvořena jednoduchá interaktivní mapa Olomoucka a Přerovska, která se zabývá písňovou tvorbou v této oblasti, jež byla zaznamenána během jarních obchůzek na Smrtnou nebo Květnou neděli v letech 2001-2007. Nejprve byla zpracována grafická stránka mapy v programu Corda 7.2., která ukazuje území Olomoucka a Přerovska a nastiňuje regionální pojmenování „líta“ v zobrazených regionech. Jednotlivé body jsou pomocí odkazů propojeny s webovými stránkami, které jsou naplněny obsahem, který zahrnuje písně zpívané v obci a obrazovou dokumentaci obchůzky. Webová prezentace bakalářské práce byla vytvořena pomocí programu PSPad editor 4. 5. 4. a TopStyle 3, kde byl vytvořen css styl pro lepší grafický vzhled stránek. Interaktivní mapa je prezentována na webových stránkách k práci, které jsou umístěny na webových stránkách Katedry geoinformatiky v Olomouci.

4. ETNOGRAFIE

Etnografie je věda, která se zabývá českým národopisem. Tato věda se zabývá národní kulturou, jejími odlišnostmi a odvíjí se od ní spousta dalších disciplín. Jedním z úkolů etnografie je vymezení etnografických regionů, subregionů, podcelků a okrsků. Etnografický region je území, ve kterém se nacházejí shodné znaky lidové kultury, výzdoby předmětů, či stavby. Rozpoznání regionů spočívá leckdy v detailech a je různými autory vymezováno odlišně. Podle J. Štiky „*se etnografický region vyznačuje především odlišností lidové kultury od lidové kultury sousedního území a vědomím obyvatel o vlastní odlišnosti kultury*“ (JEŘÁBEK, R., MAUR, E., ŠTIKA, J., VAŘEKA, J., 2004 : 6). Etnografické regiony jsou pohyblivé a nelze je přesně vymezit. Je rozlišováno jejich jádro, okrajové a přechodné území. „*Na jejich formování se podílela řada faktorů, mezi které patří geografické prostředí, historické tradice, sociální a ekonomický vývoj regionu, etnické složení obyvatelstva, vliv politické a církevní správy*“ (JEŘÁBEK, R., MAUR, E., ŠTIKA, J., VAŘEKA, J., 2004 : 9). Vymezení etnografických regionů je patrné z Přílohy 1, která zahrnuje regiony, jež jsou výsledkem výzkumu autorů Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska. V Čechách je na rozdíl od Moravy zaznamenán menší výskyt regionů, které neleží v těsném sousedství. Toto vede k poznatku, že hranice mezi nimi jsou plynulé a nedochází k utváření přechodných regionů a že etnografické regiony v Čechách neměly takový význam jako na Moravě. První zprávy o utváření etnografických regionů spadají do přelomu 16. a 17. století. Až během světových válek dochází k upadání etnografického povědomí lidí. Především během druhé světové války a po ní dochází k stěhování obyvatel a mísení kultur jednotlivých regionů.

4. 1. ETNOKARTOGRAFIE

Etnografickými kartografickými díly se zabývá etnokartografie, která se neustále vyvíjí a rozvíjí nové principy. Etnokartografie je pomocnou vědou

etnografie. „*Jevy, které jsou zachyceny etnokartografickou metodou, sledují jevy v historickém pohledu, a tak nezanedbávají historický aspekt studia*“ (VAŘEKA, 1978 : 11). Mapování je zaměřeno jak na jevy současné tak na jevy z minulosti. Studium etnokartografie se zabývala Dr. Drahomíra Stránská, která se stala průkopnicí atlasové práce v našich zemích. Pro sběr dat bylo zapotřebí práce v terénu a kontakty na členy Národopisné společnosti československé. Po jejím úmrtí v její práci pokračoval Dr. Jaroslav Kramařík, který se zaměřil na oblast agrární etnografie. Ve své studii naznačil, kterým směrem by se vývoj vědy měl ubírat, a poukázal na odlišné chápání české lidové kultury. Po jeho smrti byl vedením atlasové tvorby pověřen Josef Vařeka, pod jehož vedením vznikl první Etnografický atlas, který byl vydán v roce 1978 Československou akademií věd. Národopisné jevy jsou velmi rychle se rozvíjející a měnící skupinou, a tak se využívá metod kartogramů, kartodiagramů a komentářů v mapě. Publikovány jsou i studie, které vyhodnocují nejen rozšíření jevu, ale i jeho vývoj a sociální funkci (VAŘEKA, 1978). První etnografické atlasy v našich zemích se zabývají zemědělskou výrobní činností. V oblasti lidové kultury bylo nezbytné se zabývat pracemi na poli, protože ty byly hlavním zdrojem obživy obyvatelstva. Zkoumal se například výskyt různých typů rádel, který byl pomocí etnokartografické metody zaznamenán do map. Předešlo se tak dlouhým textům, které by popisovaly to, co je z mapy zřejmé na první pohled, jako například oblast výskytu a jí odpovídající podoba ořebního náčiní. V minulosti byly prováděny výzkumy v terénu, které se drží dodnes, ale bohužel vlivem intergrace upadají dávné tradice a zvyky, a tak s postupující dobou jsou vhodným materiálem k čerpání dat knižní a archivní zdroje. Postupně se zpracovávají témata jako lidová strava, sídla a stavby. Etnokartografie se nerozvíjí jen v naší zemi, ale je ceněnou pomocnou vědou etnografie v celé Evropě. V 70. a 80. letech vznikalo například převratné a dodnes velmi ceněné dílo, které nese název Etnografický atlas Slovenska.

5. REŠERŠE ETNOGRAFICKÝCH MAP

Etnografickými mapami se zabývá etnokartografie (viz kapitola Etnokartografie). Na základě výzkumů této metody jsou publikovány etnografické atlasy, které se týkají území České republiky. Každý díl etnografického atlasu je zaměřen na jedno téma, které je v rámci něj rozvíjeno. Nejcenějším atlasem obecně je Etnografický atlas Slovenska, který vznikl v 70. a 80. letech na Slovensku. Pro Českou republiku nebyl takový ucelený soubor map vytvořen. Kromě etnografických atlasů není možné nalézt více etnografických map pohromadě. Mapy publikované mimo atlasy jsou mapami, které zachycují pouze jeden jev, mnohdy nejsou zpracovány kartograficky správně a je pouze na odbornících posoudit, zda-li je takto nazvaná mapa vůbec etnografická. Takové etnografické mapy se nacházejí buď v monografiích jednotlivých etnografických regionů, nebo jsou publikovány v rámci studií. V posledních pěti letech došlo k útlumu tvorby etnografických map. Podle zdrojů z katedry Evropské etnologie MU v Brně v posledních pěti letech žádná etnografická mapa, která by nebyla součástí atlasové tvorby, nevyšla, a tak budou v rámci rešeršní práce vyhledány pouze atlasy, protože jedině v atlasech se nacházejí opravdu etnografické mapy a jsou zpracovány relativně správně i po kartografické stránce.

5. 1. ETNOGRAFICKÉ ATLASY

Etnografické atlasy jsou ucelená díla, do nichž jsou zahrnuty etnografické jevy. Etnografickými jevy se rozumí jevy, které jsou spojeny s lidovou kulturou v územním celku, který je zkoumán. Pro území České republiky bylo vydáno šest svazků etnografického atlasu. Každý svazek se zabývá odlišným tématem. V rámci práce nebudou zkoumány jen atlasy, které byly vytvořeny na území České republiky, ale i Etnografický atlas Slovenska, který tvoří ucelený atlasový svazek a je tak unikátním dílem ve svém oboru.

5. 1. 1. Etnografické atlasy v ČR

V České republice bylo doposud publikováno šest dílů etnografického atlasu. Každý díl se zabývá odlišným tématem a rozvíjí jej jak v rámci přílohové části, ve které se nacházejí mapy, tak i v rámci textové části. Tato část je věnována vysvětlení a přiblížení zobrazovaného jevu čtenáři. Tvoří tak doprovodnou součást k mapovým přílohám. Shrnutí jednotlivých kapitol jsou uváděna v německé jazyce a v některých dílech jsou sumáře i v ruštině a angličtině. V jednotlivých dílech je zřetelný vývoj etnokartografické metody, díky které mohla takto rozsáhlá díla vzniknout. Díla byla sestavena v Etnologickém ústavu AV ČR a na sestavení jejich tematického obsahu se podílejí významní čeští etnografové.

5. 1. 1. 1. *Etnografický atlas 1*

První díl ze série atlasů nese název Etnografický atlas 1 a byl vydán v roce 1978. Vyšla jej Československá akademie věd k památce PhDr. J. Kramaříka, který rozvíjel metodu etnokartografie, a tak je zde uveřejněna jeho rozsáhlá studie týkající se etnokartografické práce. Kromě uveřejnění této studie je dalším tématem atlasu orebné náradí v českých zemích. Toto téma bylo v rámci práce kartograficky zpracováno. Mapy v rámci tohoto dílu mají jednotnou kompozici a topografický podklad, do nějž jsou zahrnuty řeky a významná města. Jsou vytisknuty na papíře formátu A2.

Tento díl tvoří přehlednou část, která uvádí čtenáře do problematiky etnokartografie samotné a poukazuje na její nutnost v rámci kartografického zpracování etnografických jevů. Metodika je předvedena na mapách týkajících se orebního náradí. Mapa je v rámci etnografie pomůckou, díky které nemusí být zdlouhavě popisováno rozmístění zobrazovaných jevů, a tak je velmi nápomocná pro uživatele, ať už z řad odborníků nebo laické veřejnosti.

5. 1. 1. 2. *Etnografický atlas 2*

Etnografický atlas 2 byl vydán v roce 1991 a jeho obsahem je domácká výroba v českých zemích. Výchozími daty pro zpracování map jsou údaje

o rozmístění závodů, které jsou rozděleny do skupin, podle nichž jsou zpracovány jednotlivé mapové přílohy, kterých je šest. K mapovým přílohám je v textové části uveden soupis závodů do nich zahrnutých. Kromě soupisu je každému závodu věnována část textu, kde se autor zabývá konkrétními údaji. Kompozice map se liší pouze umístěním legendy, která je dělena podle obsahu na více částí. Do topografického podkladu jsou zahrnuty řeky a větší města. Formát mapových příloh je A2.

Tento díl tvoří přehlednou část, která poukazuje na vývoj výroby v českých zemích, a její stav zařazuje na konec 19. století. Je to ucelený soubor map, který může velmi dobře posloužit k získání přehledu o stavu, vývoji, existenci a typech domácí výroby u nás. Mapa opět slouží jako výborná pomůcka, která převádí zdlouhavý text o výskytu do přehlednější, zapamatovatelnější a srozumitelnější podoby.

5. 1. 1. 3. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III

Třetí svazek etnografického atlasu je obsáhlým dílem, které se zabývá řemeslnou, domácí a manufakturní výrobou v Čechách v letech 1752 – 1756. Dílo čerpá převážně z historických pramenů. V díle jsou využívány statistické údaje, které jsou převzaty z údajů, které jsou poskytovány v rámci Tereziánského katastru a z údajů ze Stablního katastru. Na základě většího množství údajů mohla v díle být použita i metoda kartodiagramu, která srovnává jednotlivé údaje. Atlas obsahuje 37 tematických map a jednu mapu obrysovou, a tak se řadí k dílům, které jsou bohaté na mapy. Kromě map je zde přiřazena i textová část, která je rozdělena na dvě sekce, z nichž první se věnuje všeobecnému úvodu do problematiky a uvádí prameny, podle nichž mohlo dojít k sestavení díla. V druhé sekci jsou rozebírány údaje, které jsou zpracovány v rámci mapových příloh. Kompozice je u všech map stejná a také díky stejnému tvaru mapového pole bylo možné zachovat její jednotnou podobu. V topografickém podkladu jsou uvedeny hranice krajů a pro lepší orientaci je přiložena mapa na průsvitném papíře, kde jsou znázorněny hranice jednotlivých obcí. V topografickém podkladu nejsou znázorněny řeky, které tvoří na mapách

významný orientační prvek. Mapy jsou vytištěny na formátu A3.

Mapy, které jsou zpracovány v rámci tohoto dílu, jsou výsledkem dlouhé práce etnografů a tvoří ucelený přehled o tématu pro zájemce, kteří by se chtěli o problematice něco dozvědět.

5. 1. 1. 4. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV

Čtvrtý díl atlasu je věnován etnografickým regionům, kulturním areálům, etnickým a etnografickým skupinám. Díl byl publikován Etnologickým ústavem AV ČR v Praze v roce 2004. Součástí jsou 3 mapové listy, a tak je pozornost soustředěna na textový doprovod, který je věnován popisu a vymezení jednotlivých území slovně. Kompozice map není v celém díle jednotná, což je dáno tvarem mapového pole. Topografický podklad tvoří řeky, velká města a významná města v etnografické oblasti. Mapy jsou zpracovány na formátu A3.

Mapy slouží jako přehledné zobrazení etnografických regionů na našem území. Údaje byly přebírány a doplňovány z různých zdrojů, a tak došlo k jejich vymezení na základě porovnání více údajů. Jednotlivé etnografické regiony byly totiž vymezovány jinými autory odlišně, a tak se autoři tohoto dílu snažili vymezit regiony na základě porovnání dat a vytvořit tak jednotné ideální vymezení. Tvoří tak hlavní zdroj studia, pokud se čtenář zajímá o jednotlivé etnografické regiony. Slouží ale i zájemcům o etnografii vůbec, protože veškeré práce, které dále pojednávají o lidové kultuře, se odvolávají na etnografické regiony jako na hlavní oblast výskytu stejného jevu lidové kultury.

5. 1. 1. 5. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V

Páté pokračování atlasu nese název Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792 -1794. Dílo bylo vydáno v roce 2007. Součástí tohoto díla je textová část, která je doplněná grafy a mapovými přílohami, které dokumentují rozmístění jevů v prostoru. Tento díl atlasu znázorňuje komplexní informace o rozmístění a profesní struktuře židovského obyvatelstvanv Čechách. Je nutné se zmínit, že kartografické zpracování atlasu, jako vůbec prvního z řady, vznikalo pomocí

technologií GIS (geografický informační systém) s využitím programu ArcGIS. Součástí atlasu je 42 mapových listů, z toho je 14 mapových listů formátu A4, zbytek map je vytisknut na formátu A3. Kompozice map, které jsou vytištěny na stejných formátech, je velmi podobná. Jediným základním kompozičním prvkem, který mění svou polohu, je měřítko.

Tento díl je nejbohatší na počet mapových příloh. Zahrnuje informace, které slouží k dokreslení profesního života židovských obyvatel v Čechách.

5. 1. 1. 6. Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI

Šestý díl atlasu se zabývá okruhy poutních madon jezuitského řádu. Díl byl vydán Etnologickým ústavem AV ČR v roce 2009. Obsahuje testovou část a mapové přílohy, kterých je celkem 11. V textové části autorka popisuje kultu poutních madon jezuitského řádu. Autorka v práci neopomíná zmínit ani okolnosti vzniku poutních míst a jejich sociální strukturu.

5. 1. 2. Etnografický atlas Slovenska

Tento atlas je unikátním dílem v celosvětovém měřítku. Atlas vznikl v 70. a 80. letech 20. století. K jeho zpracování bylo nutné zajistit primární sběr dat v terénu, kterého se účastnili odborníci různých profesí. Cílem vypracování tohoto díla bylo zobrazit vybrané jevy lidové kultury v rámci Slovenské republiky. Atlas je zpracován ve slovenštině, ale hlavní témata včetně popisů map jsou přeložena do ruského a německého jazyka. V díle se nachází 535 map, které jsou doplněny grafy, obrázky a slovním popisem. Atlas je rozdělen do 6 tematických celků, které jsou rozděleny na podcelky, a zde jsou podle témat řazeny jednotlivé mapy. Do těchto hlavních celků patří:

Úvodní mapy

Materiálně – technická kultura

rostlinná výroba

živočišná výroba a doprava

obchod

domáci, řemeslná a manufakturní výroba

Materiálně společenská kultura

strava a stravování

oděv a obuv

sídla a obydlí

Společenská kultura

společenství rodiny

společenství dědiny

rodinné obřady

kalendářní obyčeje

představy o světě

Umělecká kultura

lidová slovesnost výtvarný projev

divadelní projev

tanec

hudební nástroje a seskupení

V rámci těchto okruhů jsou řazeny jednotlivé mapy, které odpovídají příslušné kategorii. Například velikonoční zvyky nalezeneme v sekci kalendářních obyčejů a dělí se podle období, které spadá v tomto případě do období jarního a letního. Zde se nacházejí jednotlivé mapy týkající se jarních a letních obyčejů.

Mapy jsou zpracovány v 5 různých měřítcích. Nejpoužívanějším měřítkem je 1 : 200 000. Ke kartografickému zpracování jsou použity nejrozličnější metody. Nejčastěji jsou jevy znázorněny metodou areálovou a metodou bodového znaku. Ke srovnání kvantitativních údajů jsou použity i metody kartogramu a kartodiagramu. K dílu jsou přiloženy průsvitky, aby byla čtenáři usnadněna orientace, protože obce, ke kterým se vztahuje určitý jev, nejsou v mapách popsány.

Etnografický atlas Slovenska je velmi ceněným dílem mezi odborníky i mezi ostatní veřejností. Přináší obrovské množství údajů, které jsou přehledně členěny a zpracovány. Je velmi dobře čitelný i pro laiky, kteří si mohou udělat představu o hledaném jevu, nejen o hranicích jeho rozmístění, ale i o jeho vzhledu.

6. ANALÝZA ZNAKOVÉHO KLÍČE ETNOGRAFICKÝCH MAP

6. 1. ZNAKOVÉ KLÍČE PUBLIKOVANÉ V ETNOGRAFICKÝCH ATLASECH

„Znakový klíč je soubor mapových znaků předepsaný pro určité mapové dílo s vysvětlením jejich významu. Musí být sestaven podle zásad jazyka mapy. Jazyk mapy je formalizovaný znakový systém mapy ovládaný syntaktickými a sémantickými pravidly, jimiž je realizován proces kartografického sdělování informace“ (KAŇOK, VOŽENÍLEK, 2006 : 44). Znakový klíč musí splňovat určité požadavky mezi které patří:

- umožnění věrného znázornění všech charakteristických rysů území
- zabezpečení dobré přehlednosti a čitelnosti mapy
- požadavky a možnost reprodukčního zpracování

Zpracováním přehledu znakového klíče, nejčastěji pouze jeho části, je v podstatě uvedeno v legendě, která tvoří základní kompoziční prvek všech map. To, že legenda je jedním ze základních kompozičních prvků, uděluje autorům map povinnost uvést ji na každé mapě. Součástí legendy jsou kartografické znaky, které jsou nositeli významu a musí v kartografickém díle něco vyjadřovat (VOŽENÍLEK, 2001).

Jednotný znakový klíč pro konstrukci etnografických map nebyl doposud vytvořen, a tak neexistuje jednotný systém pro označení shodných jevů. Otázkou je, jestli by bylo možné v etnografii, která se zabývá širokým spektrem jevů souvisejících s lidovou kulturou, vytvořit ucelený znakový klíč, který by se dále používal. Jelikož doposud není znakový klíč zpracován, tak jsou vytvářeny kartografické znaky, které reprezentují vyjadřované etnografické jevy v každém díle rozdílně. Každá samostatná mapa obsahuje legendu, která podává výklad jednotlivých znaků obsažených v mapě. Legenda by měla být vypracovaná

v souladu se zásadami, které se zabývají její tvorbou. Mezi tyto zásady patří: úplnost, nezávislost, uspořádanost, soulad s označením v mapě a srozumitelnost.

Na všech mapách, které jsou součástí atlasové tvorby, je znázorněn tematický obsah, jenž je obsažen v legendě mapy, a topografický podklad, který tvoří ve většině případů významné české řeky, velká města, hranice států a hranice, které tvoří přechod mezi Čechy a Moravou a v legendě obsažen není. Na mapách se využívá zpočátku jenom znázornění kvalitativních údajů. Znaky jsou vyjádřené nejčastěji pomocí metody bodového znaku, která je v tomto případě použita pro vyjádření bodového jevu, jenž se vztahuje k vyznačenému místu. Metodou bodového znaku je možné vyjádřit jak V kvalitativní tak kvantitativní stránku jevu nebo objektu. V prvních mapách je vyjádřena pouze stránka kvalitativní, což znamená, že znaky, které vyjadřují stejný jev musí mít všechny parametry stejné. „Kvalitativní znaky vyjadřují vlastnosti statistických jednotek prostorových jevů, které se popisují slovem nebo jsou častěji exaktně definovány (např. povolání)“ (KAŇOK, 1999 : 36). Naproti tomu *kvantitativní znaky charakterizují vlastnosti statistických jednotek, které se vyjadřují číselně* (KAŇOK, 1999 : 37). Pokud by se jednalo o znaky kvantitativní, měnil by se některý z parametrů znaku. Tímto parametrem je nejčastěji jeho velikost. Existuje více podob bodových znaků. Mezi základní podoby bodových znaků jsou řazeny znaky geometrické, symbolické, obrázkové, siluetové, písmenkové a číslicové.



Obr. 1: Podoby bodového znaku (vlastní tvorba)

Na prvních etnografických mapách, které vyšly v rámci etnografického atlasu, jsou zobrazované jevy znázorněny geometrickými znaky. Znázornění těmito znaky nepoukazuje na žádnou souvislost k zobrazovanému jevu a zobrazení je tak velmi obecné. Jelikož není vytvořen znakový klíč ani k samotnému souboru map, tak se

znaky opakují i v rámci souboru map pro jednotlivé mapy a symbolizují odlišný jev než na mapě předchozí. Na mapách se mění dva parametry znaků, mezi které patří tvar a výplň. Tvar je určen obrysem znaku a v rámci jedné vyčleněné skupiny legendy se stejný tvar neopakuje. Nejpoužívanějšími tvary jsou kruh, čtverec, trojúhelník a kosočtverec. Používá se jejich natočení, které odpovídá jinému znázorňovanému jevu a vyjadřuje tak odlišení kvality. Výplň je provedena barevným odlišením tak, že jednou barvou je vyplněn celý znak. Je snaha o použití spektrálních barev, mezi které v tomto případě patří: modrá, zelená, žlutá, červená. Pro zaznamenání vývoje jevu je vytvořena struktura legendy, ve které je znázorněn kartografický znak stejného tvaru ve více barevných provedeních, která symbolizují stejný jev, ale v jiném období. Každý znázorňovaný jev má tak stejný tvar znaku po celou dobu, ale mění se jeho výplň. Podobnou technikou je vyjádřeno i množství jevu v dané oblasti. Nedostatkem prvních map, které se objevují v etnografických atlasech, je vyjádření všech typů jevů metodou bodových znaků. Tímto je myšleno vyplnění rozsáhlých areálů výskytu jevu metodou bodových znaků namísto použití metody areálových znaků, která by byla vhodnější. Tento způsob znázornění dělá mapu nepřehlednou a přeplněnou. Znesnadňuje čtenáři její porozumění a zapamatování. Pro lepší orientaci by bylo lepší znázornění pomocí metody areálových znaků, kde by areál o výskytu stejného jevu byl odlišen pomocí barvy, rastru nebo popisu. Další etnografické mapy, které vyšly v rámci etnografických atlasů po roce 2000, jsou tvořeny odlišným způsobem. První odlišností je využití nejen kvalitativních, ale i kvantitativních znaků. Kvantitativním znakem je vyjádřen nejčastěji počet lidí pracujících v zobrazovaném oboru v dané lokalitě. Díky tomuto znázornění je možné údaje srovnávat a sdělit čtenáři větší množství informací, za pomoci změny jednoho parametru bodového geometrického znaku, kterým je jeho velikost. Tímto se bodovému geometrickému znaku nemění jenom tvar a výplň, ale i jeho velikost. Z tohoto vyplývá, že i v novějších mapách je využito metody bodového znaku a používají se jeho geometrické podoby. Metoda znázornění pomocí zvětšujícího se znaku může být nazvána také jednoduchým kartodiagramem. Bodové geometrické znaky mají i další parametr, který ještě nebyl uveden, a tímto

parametrem je struktura. Díky tomuto odlišení ve struktuře znaku je možno v rámci znaku vyčlenit dvě části. V každé části jsou zaznamenány údaje z jiného zdroje. Barevné odlišení je znázorněno mimo samotné znaky, a tak může být společné pro všechny zobrazované jevy, které jsou v mapě doplněny barevnou odlišností. Některé jevy jsou znázorněny i písmeny, ale jedná se především o duplicitní záznam. Protože písmeno je umístěno u bodového geometrického znaku, ze kterého je jasný jeho význam. V těchto mapách je vyjádřen areál výskytu jevu pomocí metody areálové, která je vhodnější pro znázornění souvislého výskytu jevu. Areály jsou neohraničené linií a pro rozlišení areálů je použito barvy. Areály tvoří odlehčený podklad pro jevy vyznačené bodovou metodou. Metody areálového znaku se využívá čím dál častěji, což přispívá k dobré čitelnosti mapy a může tvořit podklad pro další jevy, které mohou být na tomto podkladu znázorněny. V dalších mapách je využíváno i metody liniového znaku, která se zabývá vymezením hranic mezi jevy. Využívají se především hraniční liniové znaky, které vymezují plochy se stejnou kvalitativní charakteristikou jevu. Vymezeny jsou oblasti, které jsou charakterizovány stejným typem lidové kultury, nebo například hranice mezi odlišnými regiony. U znaků vypracovaných liniovou metodou se mění taky parametry, mezi které patří struktura a výplň. U nejnovějšího souboru map, který byl vydán v roce 2007 a byl zpracován pomocí GIS technologie, jsou zřetelné větší možnosti metod zpracování, kterých software nabízí více než programy, kde byly mapy zpracovávány dříve. Důkazem toho je hojné využití kartodiagramů. „*Kartodiagram je mapa s dílčími územními celky, do kterých jsou diagramy znázorněna statistická data (absolutní hodnoty), většinou geografického jevu*“ (KAŇOK, 1999 : 142). Na mapách formátu A4 jsou použity jednoduché kruhové strukturní kartodiagramy. To znamená, že je v rámci kruhu vymezena struktura jevu. Celý kruh znázorňuje 100 % hodnoty jevu. Dynamika je znázorněna zvětšující se velikostí znaku. Na mapách většího formátu se využívá také metody jednoduchého kartodiagramu, kdy zvětšující se hodnota jevu je ekvivalentní zvětšující se velikosti znaku.

Přestože je možné využít špičkového technického vybavení, nebyly v rámci atlasové tvorby vytvořeny mapy, které by obsahovaly jiné než bodové geometrické

znaky. Z tohoto je možno usuzovat, že mapy prezentované v etnografických atlasech, jsou určeny pro odborné účely a jsou dále využívány především odborníky a badateli, kteří mají zobrazovanou problematiku nastudovanou. Kromě etnografických atlasů jsou etnografické mapy zřídka uveřejňovány v rámci monografií etnografických oblastí, v etnografických studiích, nebo v populárně naučných publikacích, které jsou uveřejňovány vlastivědnými muzei. Za posledních pět let nebyla v rámci takových projektů publikována žádná mapa, a tak dochází ke stagnaci celé etnokartografické tvorby.

Pokud budou znakové klíče českých etnografických atlasů srovnány se znakovým klíčem Etnografického atlasu Slovenska, tak je na první pohled patrná odlišnost. Ve slovenském atlase se nachází velké množství map, které obsahují, jak znaky pro kvalitativní rozlišení tak pro kvantitativní rozlišení. Ze znaků pro kvalitativní rozlišení jsou zaznamenány všechny metody, což znamená, že se objevuje metoda bodového, liniového i areálového znaku. Ve srovnání s českými díly se v rámci bodové metody objevují hojně znaky symbolické (Obr. 10), což činí mapy přehlednější a zapamatovatelnější pro uživatele. Atlas obsahuje i rozvinuté znaky metody liniové. Nejen že jsou využity identifikační liniové znaky, ale jsou obsaženy i znaky dosahové a směrové. Těmito typy linií je znázorněn například směr dovozu, vývozu, směr obchodu a podobné jevy. V rámci areálové metody jsou využity nejčastěji rastry čárové a vyplnění areálu pomocí barvy. Pro srovnání dat z různých let a rozlišných zdrojů jsou použity kvantitativní metody. Z těchto metod jsou nejdominantnější metody kartodiagramu. Objevují se nejčastěji kartodiagramy strukturní, dynamické, a to jak kruhové a čtvercové, tak i trojúhelníkové. Legendy jednotlivých map jsou propracované a názorné. Ve srovnání s českými etnografickými atlasy je toto dílo propracovanější po kartografické stránce a je z něj patrné na první pohled, že není určeno jen odborné veřejnosti ale i laikům.

6. 2. NAVRŽENÝ ZNAKOVÝ KLÍČ PRO MAPY SVÁTKŮ JARA – VELIKONOCE V ČR

V rámci práce byl vytvořen znakový klíč pro mapy svátků jara - Velikonoc v ČR. Cílem bylo vytvořit znakový klíč pro odborné i pro populárně naučné využití. Znakový klíč se dělí na dvě základní části. Tou první a nejdůležitější je tematický obsah, který tvoří nejvýznamnější část tematické mapy. Druhou částí je topografický podklad, který slouží pro čtenářovu lepší orientaci v mapě. Prvky topografického podkladu jsou na všech mapách v měřítku 1: 2 000 000 stejné, aby byla usnadněna orientace na všech mapách. Tematický obsah znakového klíče je rozdělen do osmi hlavních kategorií, které zahrnují společné vlastnosti vybraného jevu. Vznik těchto kategorií byl podmíněn jednak lepší orientací v přílohách a jednak v doprovodném textu. V rámci těchto hlavních kategorií byly vytvořeny podrobnější kategorie, které odkazují na jednotlivé znázorňované jevy, jež lze zařadit pod hlavní kategorie.

Pro vypracování kartografických znaků bylo využito všech tří metod tvorby kartografických znaků a to metody bodového znaku, metody liniové a metody areálové, z nichž v největší míře byla použita metoda areálová a metoda bodového znaku. Vzhledem k nedostatku informací, které by mohly být porovnány, nedošlo v mapách k využití metod, které se zabývají kvantitativními znaky.

Znaky, které byly vypracovány metodou areálovou, využívají nejčastěji rastru. V nejhojnějším počtu jsou použity rastry dezénové, které slouží k vyznačení areálů pomocí geometrických, symbolických a obrázkových znaků. V tomto případě se jedná o symbolické znaky, které mají vyjadřovat příslušnost k zobrazovanému jevu. U map, které se týkají obchůzek a podob předmětů a zvyků dodržovaných během postního období, jsou plošně vyjádřitelné jevy nejčastěji znázorněny dezénovými rastry na barevném podkladě, kdy barva podkladu i barva rastru poukazuje na povahu tradice. Například pro mapy, které se týkají „smrti“, byl pro „smrt“ v ženské podobě zvolen symbol ženy v sukni vyvedený v tmavé barvě, aby tak barevné vyvedení naznačovalo čtenáři, že se jedná o smutnou povahu události. „Smrt“ symbolizuje zimu, a tak je vynášena ze vsi. Podkladem pro mapy,

které se zabývají vynášením „smrti“ byla zvolena fialová barva, protože tato barva evokuje pasivitu, chlad a „*vyvolává pocity neklidu, znepokojení, melancholie a uzavřenosti*“ (KAŇOK, VOŽENÍLEK, 2006 : 19). Vzhledem k povaze „smrti“ jsou tyto barevné kombinace odpovídající. Kromě dezénových rastrů jsou překrývající se oblasti vyplněny čárovými rastry vždy v takové barevné kombinaci, která symbolizuje nesený předmět. Protikladem ke zvyku vynášení „smrti“ je zvyk přinášení „líta“ do vsi, jako zvěst začátku jara. Nejčastější jeho podobou je stromkové „líto“, a tak podkladovou barvou je barva zelená, která evokuje jarní travu. Rastr na tomto podkladě je vyveden v barvě tmavě zelené. Pro umělé „líto“ byla zvolena barva oranžová, která symbolizuje „*bohatství, úrodu a teplo*“ (KAŇOK, VOŽENÍLEK, 2006). Na podrobnější mapě, kde jsou znázorněny obchůzkové koledy ve větším měřítku, byl zvolen stejný podklad pro oblast, kde se koná obchůzka s „lítem“, ale její vyplnění rastrem je jiné v závislosti na místním pojmenování „líta“. Vyskytuje se zde i znázornění termínu obchůzky, kdy je odlišena Smrtná a Květná neděle. Symboly pro Květnou a Smrtnou neděli se dále opakují, protože se jedná o vyjádření téhož jevu. Volba barev pro tyto neděle byla následující: tmavě šedá pro Smrtnou neděli z důvodů, které jsou uvedeny výše, a žlutá pro Květnou neděli. „*Žlutá barva vyvolává pocity optimismu, povzbuzení, souladu a harmonie*“ (KAŇOK, VOŽENÍLEK, 2006:19), a tak je vhodná pro zaznamenání tohoto významného dne, který je předzvěstí blížících se svátků a přicházejícího jara. Pro oblasti, kde se zničily předměty topením, je využito modré barvy a symbolického znaku vln na modrém podkladě. Stejným způsobem je znázorněn i bodový výskyt. V oblastech, kde se předměty pálily, je využito rastru, který má oranžový podklad, a rastr vyplňuje znak hořícího ohně. Stejný znak je uveden pro bodový výskyt.

Obchůzka na Velikonoční pondělí, spojená se šleháním, a kraslice, jsou jevy, které byly vyčleněny v rámci textové části jako symboly Velikonoc, protože jsou to dva fenomény, které jsou spojeny neodmyslitelně s českými Velikonocemi a jsou dodnes všeobecně známy. Pro znázornění těchto symbolů je využito na nejvíce mapách areálové metody. Je zde použito vymezení areálů se stejným krajovým

označením, kdy do barevného areálu je vepsán text, který označuje název jevu ve vymezené oblasti. Například název občůzky na Velikonoční pondělí je vepsán červeně a to proto, že Velikonoční pondělí je nazýváno i pondělím červeným a zelená barva pro název šlehacího předmětu vyjadřuje asociaci k nadcházejícímu jaru. Podklad pro popis je oranžový, protože oranžová je „*barvou radosti, aktivity a slavnosti*“ (KAŇOK, VOŽENÍLEK, 2006 : 19). Pro podoby šlehacích nástrojů byl zvolen rastr, z nějž je zřejmá podoba nástroje ke šlehání. V mapě, kde je znázorněno zničení šlehacích předmětů, se opakují znaky, které byly využity u mapy, jež se týká zničení „smrti“, a to proto, že se jedná o podobný proces zničení nějakého předmětu ve víře, že předmět je nositelem negativních vlastností a jevů. Pro vyjádření odlišení typů kraslic byla pro každý typ zvolena jiná barva a to světle červená pro západní (slzovitý) typ a žlutá pro východní (lineární) typ kraslic. Barvy se opakují na všech mapách, kde jsou hlavním tématem kraslice. Pro západní typ byla zvolena světle červená barva, protože kraslice byly vytvářeny především na načervenalém, nahnědlém podkladě. Tato barva se získala povařením v odvaru z cibulových slupek. Stejný podklad měly i východní kraslice, ale ty byly barevnější a druhou barvou byla barva žlutá, která se získala vyvařením v odvaru ze šafránu. Pro jednotlivé vzory jsou voleny barvy následovně tmavě hnědá pro geometrický a zelená pro vzor rostlinný. V areálech, kde dochází k jejich krytí, se barvy střídají ve svislých pruzích. Pro mapu, která se zabývá etnograficky čistými technikami zdobení, byly kromě nejvýraznějšího areálu, kde se nachází technika batikování, voleny rastry bez barevného podkladu, aby bylo zřejmé jejich vzájemné překrývání a křížení jednotlivých technik v územích. Pro jednotlivé techniky byly voleny symboly tak, aby se co nejvíce přibližovaly tomu, co vyjadřují.

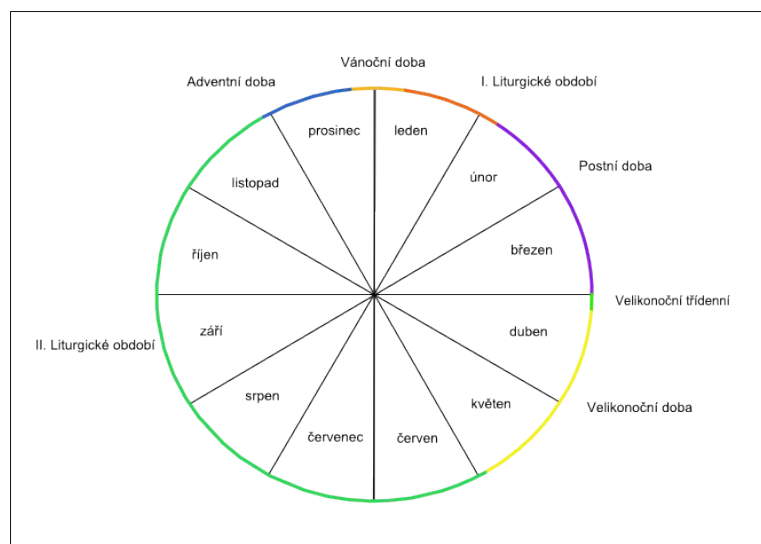
Celý znakový klíč byl zkompleťován a roztříděn do již naznačených osmi kategorií a je přiložen v rámci přílohové části jako Příloha 15 a Příloha 16. Znakový klíč nebyl vytvořen jenom pro podívání, ale je i součástí souborů, které jsou přiloženy k práci na DVD, a tak je možné si jej přidat do projektu v programu ArcGIS a dále jej využívat.

7. VELIKONOCE

Velikonoce jsou svátky, které jsou slaveny první nedělí po prvním jarním úplňku, a protože datum prvního jarního úplňku není stálé, tak se datum slavení Velikonoc pohybuje v rozmezí od 22. března do 25. dubna. Toto ustanovení o slavení svátků padlo v roce 325 na koncilu v Nikaji. Koncil se konal proto, že docházelo ke sporu mezi západní a východní křesťanskou církví o termínu slavení svátků, protože každá církev upřednostňovala jiný termín slavení, muselo na koncilu dojít ke sjednocení. Východokřesťanské církve zastávaly názor, že by se měly Velikonoce slavit, jak se slaví Pesach, zatímco západní obce chtěly slavit Velikonoce po prvním jarním úplňku. Z tohoto plyne, že západokřesťanské obce uspěly, protože podle usnesení císaře Konstantina I. Velikého se budou Velikonoce slavit bez návaznosti na židovský svátek a podle přesného výpočtu. Velikonoce jsou tak přesně vymezeny v průběhu církevního roku a tvoří jeho nejvýznamnější část (VAVŘINCOVÁ, 2006).

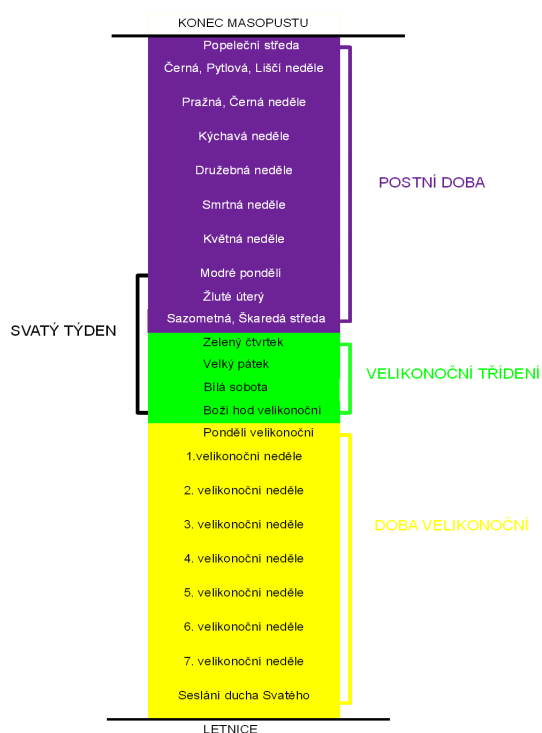
7. 1. CÍRKEVNÍ (LITURGICKÝ) ROK

Církevní rok je sestava církevních svátků, které se vyskytují v průběhu roku a opakují se v ročním cyklu. Pokud bude liturgický rok sledován podle významnosti jednotlivých dob, tak bude na prvním místě období velikonočního třídění následované velikonoční dobou a postní dobou. Tyto doby spadají převážně do jarní části roku a budou podrobněji rozebírány v rámci práce. Liturgický rok pokračuje podle významnosti vánoční dobou a adventní dobou. Nejméně významná v průběhu církevního roku jsou liturgická období. Tato období jsou v rámci církevního roku dvě. První liturgické období začíná po Svátku křtu Páně a končí Popeleční středou. Druhé liturgické období začíná po slavnosti Seslání Ducha svatého a končí před první adventní nedělí, což znamená, že pokrývá nejdelší část roku (VAVŘINCOVÁ, 2006). K ujasnění rozdělení liturgického roku je přiřazen graf, na který zobrazuje chronologickou posloupnost jednotlivých dob v roce 2010.



Obr. 2: Církevní rok 2010. (vlastní tvorba, podle VAVŘINCOVÁ, 2006)

7. 1. 1. Významné dny jarní části církevního roku



Obr. 3: Přehled významných dnů jarní části církevního roku. (vlastní tvorba, podle VAVŘINCOVÁ, 2006, FROLCOVÁ, 2001)

7. 2. VELIKONOCE JAKO SVÁTKY ŽIDOVSKÉ, KŘESŤANSKÉ A POHANSKÉ

Židovské Velikonoce (svátek Pesach) jsou spojeny nejen s oslavou nejdůležitější události v izraelských dějinách, osvobozením Židů z egyptského zajetí, ale i s příchodem jara (CHMELARŤ [online]). Trvají sedm respektive osm dní. Odchod Židů z Egypta znamenal nejenom jejich osvobození, ale také začátek nového života a pouti do „země zaslíbené“. Protože nomádské kmeny slavily původně Pesach i jako příchod jara a vítání nové pastvy, byli obětováni mladí beránci ze stáda, nejlépe prvorození, protože ti symbolizují nový, čistý život. Oběť beránka je v podstatě obětí za prvorozeného, s čímž souvisí i rčení: „*Dávám, abys dal*“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 277). Z tohoto vychází význam samotného slova pesach, které znamená ochranu nebo uchránění. S obětí beránka souvisí i nařízení Hodu beránka, který nařídil sám Hospodin o svátcích nekvašených chlebů, protože podle Bible v tuto dobu zemřel Ježíš. Vše nové, co touto dobou začíná, nesmí být poznamenáno ničím starým, a proto se o paschální večeři jí chleba bez kvasu (VAVŘINCOVÁ, 2006). Pesach je podle židovského lunárního kalendáře slaven 14. den Nisanu.

Křesťanské Velikonoce vycházejí z židovských oslav. Jsou úzce spjaty s životem Ježíše Krista a připomínají si výjevy z jeho posledních dnů života. Právě jeho postava dala vznik samotnému náboženství – křesťanství. Jádrem všech liturgických svátků a vůbec celé uspořádání církevního roku se odvíjí od tajemné smrti Ježíše a jeho zmrtvýchvstání. Podle evangelií byl Ježíš ukřižován před svátkem Pesach nebo přímo v den jeho konání. Tento den byl pátek a v noci ze soboty na neděli byl vzkříšen. V souvislosti s tím, že Ježíš byl ukřižován pravděpodobně v den svátku Pesach, se Ježíš měl stát novým obětním beránkem. Ve všech křesťanských obcích bylo tajemství od nejstarších dob slaveno komplexně jako „*svátek radosti z vítězství života nad smrtí, oslava tajemství Krista, jeho smrti s slavného zmrtvýchvstání.*“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 23). „*Původně se památka umučení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista slavila v rámci jedné slavnosti*“

(VAVŘINCOVÁ, 2006 : 24) až později začala slavnosti předcházet doba postní, a od 4. století se k významným dnům přidaly i pátek, sobota a neděle. Z tohoto rozšíření plyne i vznik velikonočního třídení, které je od této doby následováno 50 denní velikonoční dobou, jež je bujarou a veselou oslavou. Všechno končí 50. dnem, kdy je pořádána slavnost Seslání Ducha svatého.

Prapůvodně byly oslavy Velikonoc pouze oslavami jara, nové úrody a zastávaly tak velký význam i během hospodářského roku. Původ pohanských Velikonoc je zaznamenán ve starověkém Babylonu, kde byla uctívána královna nebes Astarote. Jako rekvizita se již v této době používala vajíčka, což je nesporný důkaz provázanosti oslav, protože vajíčka hrají jako symboly Velikonoc dodnes nezastupitelnou roli (ŘEZÁČ, [online]). Je to z důvodu, že jsou vnímány jako symboly plodnosti, nesmrtelnosti a byly tak používány jako rituální předměty. Jméno královny již naznačuje souvislost s německým a anglickým pojmenováním Velikonoc, protože anglický ekvivalent Velikonoc je Easter a německý Ostern. Oslavy se pravděpodobně přesunuly do Evropy v podobě uctívání starogermánské bohyně plodnosti Ostary. Koncem 50. let 20. století Johann Knobloch prokázal, že je třeba chápat původní význam slova Ostara, které znamená jarní červánky, jitro. Panuje i názor, že pojmenování souvisí se slovem Ost, což vychází z němčiny a znamená východ, popřípadě i jarní rovnodennost. Slovanským protějškem byla bohyně Vesna. Pokud bude zkoumán původ českého označení Velikonoce, tak jde o plurál od slova Velikonoc. Z tohoto pojmenování plyne, že název pravděpodobně nemá s bohyní Vesnou nic společného a pochází od pojmenování Veliké noci, o které Ježíš Kristus vstal z mrtvých (FROLCOVÁ, 2001).

7. 3. POSTNÍ DOBA

Postní doba začíná 40 dnů před Velikonocemi, a to Popeleční středou, kterou končí období bujarého veselí, jež se nazývá Masopust. Úplný půst je dodržován právě na Popeleční středu a Velký pátek. Během Postní doby dochází ke zřeknutí se všeho, co může být v lidském životě postrádáno. Během této doby jsou významnými

dny postní neděle, které jsou bohaté na různé zvyklosti a během kterých místy dodnes dochází k dodržování určitých zvyků. První postní neděle následuje po Popeleční středě a poslední postní neděle probíhá šest týdnů po první postní neděli, a tak tedy spadá na první neděli před Božím hodem velikonočním.

7. 3. 1. Popeleční středa

Tímto dnem začínají přípravy na nejvýznamnější svátky roku. Tato středa předchází první postní neděli a je také označována jako Černá, Bláznivá nebo Sazometná. Černá středa se středě říká proto, že se lidé oblékají do černé barvy šatů. Tato barva je oblékána ve znamení smutku a kajícínosti. Název popeleční pochází z názvu hlavního artiklu celého dne, kterým je popel. Konají se obřady spojené s popelem jako například jeho svěcení. Popel, jako symbol tohoto dne, ukazuje na pomíjivost a smutek. S tímto je spjato i pořekadlo, které pronáší kněz, když po mši kreslí popelem kříž na čelo: *„Pomni člověče, že prach jsi a v prach se obrátíš. Tato liturgie vyzývala k pokoře a mohla také evokovat víru o člověku jako součást země, ze které vychází a do níž se navrácí“*. (FROLCOVÁ, 2001 : 51) Z tohoto pramení lidový zvyk spláchnutí popelce, při němž se muži cestou domů stavovali v hospodě na skleničku. Tento rituál prý měl chránit před komáry a mouchami. Leckde si dopřávaly po skleničce i hospodyně, které se snažily tímto rituálem „šlechtit drůbež“. Večer se podle lidových zvyklostí vydá nejchudší soused na obchůzku po vsi s lucernou v ruce a tvrdí, že hledá ztracené masopustní veselí. S tímto dnem je spojena i spousta pověr a zákazů, ostatně tak jako se všemi významnými dny, které budou v rámci práce dále popisovány. Nesmělo se příst, šít, ani šípat dříví (FROLCOVÁ, 2001).

7. 3. 2. První postní neděle

První neděle postní (Invocabit) je také známa pod jmény Černá, Pytlová, Liščí nebo Pučálka. V tento den se v kostelech čte historie o pokušení Páně. Všechna česká pojmenování vycházejí ze zvyklostí, které jsou konány v tento den. První označení Černá, vychází snad z toho, že *„ženy přicházely na bohoslužbu ve*

znamení smutku a pokání v černém smutečním šatu, nosily tmavé fěrtochy a hlavy měly zahaleny tmavými šátky“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 50). Pytlová se neděle nazývá po Pytlovém čtvrtku, prý podle režného, pytlového roucha postního. (ZÍBRT, 2006 : 199). Pojmenování Liščí vychází ze zvyku, kdy hospodyně ráno napekla preclíky, které poté rozvěsila na stromě. Dětem řekla, že preclíky pro ně přinesla a rozvěsila liška. Věřilo se, že děti preclíky sní, a tak budou po celý rok chráněny od bolesti zubů. Poslední pojmenování poukazuje na postní pokrm pučálku, která se připravuje z namočeného usmaženého hrachu.

7. 3. 3. Druhá postní neděle

Druhá postní neděle (Reminiscere) není příliš bohatá na lidové zvyklosti, ale přesto má v českém prostředí více pojmenování jako Černá, Pražná, Sazometná. Černá neděle se jí říká podle černého smutečního roucha. Název Pražná vychází z pokrmu pražmo, který se připravuje z nedozrálých obilných zrn. Nad tímto pokrmem se scházeli hospodáři a debatovali o postupu zemědělských prací. Pojmenování Sazometná vychází pravděpodobně z toho, že se v tento den uklízí a zametá.

7. 3. 4. Třetí postní neděle

Třetí postní neděle (Oculi) je v českých zemích známá jako Kýchavá. *„Z liturgického pohledu je tato neděle, stejně jako čtvrtá a pátá, zasvěcena přípravě na slavení velikonočního tajemství,“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 52). Kýchavá se neděle říká z důvodu častého kýchaní způsobeného většinou prochlazením, které pramení z nedostatečného oblečení v prvních jarních dnech. Podle krajových zvyklostí se věřilo, že kdo kolikrát ten den kýchne, tolik let bude žít, jinde se věřilo v pravý opak. Jinde zase panovalo přesvědčení, že kdo kýchne třikrát, ten bude po celý rok zdrav. S tímto souvisí i pořekadla: „Pozdrav Pán Bůh! Pomáhej Pán Bůh! Pánbůh rač pozdravit!“ (ZÍBRT, 2006 : 201). Kýchnutí jako znamení jarního prochlazení bylo záležitostí banální, oproti druhému zákeřnému onemocnění, které bylo provázáno kýcháním, moru.*

7.3 5. Čtvrtá postní neděle

Čtvrtá postní neděle, nebo-li Laetare, je u nás nazývána Družebná. Liturgicky je tato neděle zasvěcena křtu. Je to den, který má radostný charakter, sundávají se fialová a modrá roucha a ta se nahrazují jásavými rouchy růžovými (VAVŘINCOVÁ, 2006). Název může vycházet z ze slova „*růžebná, které poukazuje na to, že v tuto neděli papež sám světí a nese z kostela do kostela zlatou růží a poté ji předá zasloužilému kardinálovi nebo jiné významné osobnosti*“ (ZÍBRT, 2006 : 202). Obecně měl tento den být dnem zábav a družení. Zvykem bylo i oficiální ohlášení sňatku v kostele. Mládenec, který se chtěl po půstu oženit, přišel záměr oznámit do domu družky společně s příslibem oficiálních námluv a pomlázky o Velikonočním pondělí (CHMELÁŘ, [online]). Tohoto dne se pečou koláče zvané družbance. Místy chodí i děvčata po vsi zpívají: „*Jaký je to družbanec, bez koření, bez vajec panímámo, dejte pár vajec!*“ (ZÍBRT, 2006 : 202). Zvykem bylo také připravovat pučálku. Na Hořicku se již tento den chodí s „lětem, litem, létěčkem“ (viz. Kapitola Pátá postní neděle a Šestá postní neděle).

7.3.6. Pátá postní neděle

Latinské pojmenování tohoto dne je Judica. V českém prostředí se jí říká neděle Smrtná, Smrtelná. Tento den je nazýván první nedělí umučení, a proto na znamení smutku se z kostelů odstraňovaly nebo zakrývaly ozdoby včetně křížů na oltářích. Znovu se kříže odhalovaly až o Velkopáteční noci. V kostelních textech byl kladen důraz na Kristovo utrpení (VAVŘINCOVÁ, 2006). V lidovém prostředí se v tento den odehrávaly významné a dodnes místy dodržované zvyky. Nejznámějším zvykem je pohanský zvyk vynášení „smrti“, která symbolizovala zimu, a proto se nosila pryč z vesnice. Tento zvyk byl zpočátku církví zakazován. Smrtka, Mařena, Mořena, Morena, jak se jí regionálně říkalo, byla vytvářena nejčastěji z došky, překřížených latí jako rukou a nohou, byla vycpána slámou a navlečena buď do starých nebo nových hader a byla vynášena mládeží za zpěvu písní z vesnice, kde byla nejčastěji spálena, vhozena do vody nebo jinak zničena (VÁCLAVÍK, 1958). Po pohřbení „smrti“ se mládež rozběhla zpět do vsi. K tomuto

úprku se vztahovala pověra, že kdo doběhne poslední, do roka zemře. Místy na Hané, Slovácku a ve Slezsku se mládež vracela do vsi s „litem“, a symbolicky tak přinášela jaro. Ve Slezsku bylo tradicí rozdělení průvodu na chlapce a dívky, z nichž každý tábor nesl svoji postavu, Mařocha nebo Mařenu. Mařoch byl nastrojen do škaredého šatu s beranicí na hlavě a Mařena byla oblečena jako nevěsta. Když se ve vsi průvody potkaly, tak se Mařoch snažil políbit Mařenu, ale děvčata se nechtěla dát, a tak jej odháněla. Potom byly figuríny vhozeny do vody (ZÍBRT, 1919). Neobvyklou podobu měla „smrt“ na Hané, kde byla vyjádřena vydlabanou dýní, v níž byla zapálena svíčka. Na Plzeňsku, v okolí Bechyně a místy i na Hané měla „smrt“ podobu nemluvněte. V podobě „smrti“ spatřoval rozdíl i A. Václavík, který definoval rozdíl mezi smrtí a smrtholkou. *„Smrt je škaredá v otrhaných hadrech a symbolizuje vyhaslý život. Zatímco Smrtholka má podobu nemluvněte v peřince, mladinké nevěsty symbolizující štěstí a přinášející požehnání“* (VÁCLAVÍK, 1959 : 202). V současné době je tradice chození se „smrtí“ obnovována folklorními soubory a skanzeny, které pořádají i několikadenní rekonstrukce jarních lidových zvyků. Odlišnosti ve způsobech zničení „smrti“ a její podoby jsou patrné i z map (Příloha 2 a 3). Na první mapě (Příloha 2) je patrný rozdíl v podobě „smrti“ v jednotlivých regionech naší republiky. Zatímco na Hané se kryje několik způsobů jejího zpodobnění v severozápadních a severních Čechách nebyly v prozkoumané literatuře nalezeny zmínky o provozování tohoto obyčeje. Nejčastější podobou je ženská postava navlečená do šatů a pověšena na tyč. Z další přílohy je patrné, že jako způsob zničení „smrti“ převládá utopení a spálení nebo jejich kombinace. Místy se vyskytují i lokální způsoby zničení jako zakopání do země nebo vhození do jámy, či do propasti.

7. 3. 7. Šestá postní neděle

Latinsky se tento dne nazývá Palmarum. U nás je tento den znám jako Květná nebo Pašijová neděle. Tímto dnem se blíží Pašijový nebo-li Svatý týden, který ukazuje poslední okamžiky Kristova života. *„V liturgii je obsažena jak oslava Ježíšova triumfálního vjezdu do Jeruzaléma tak i památka jeho umučení a smrti“.*

(VAVŘINCOVÁ, 2006 : 58). Při vjezdu do Jeruzaléma byl Kristus vítán palmovými listy. Na památku této události světil katolický kněz před mší svatou kvetoucí větvičky, rozdával je mezi lid a potom konal procesí kolem kostela. S Ježíšovým vjezdem do Říma je spjata i tradice Palmového osla (viz. Příloha 6), která se objevila i ve třech českých městech. Tato tradice pochází ze středověku. Byla připomínkou liturgií Květné neděle a realizována pomocí průvodu, v jehož čele byl tažen dřevěný oslík, na němž jede figura Ježíše Krista. V našich zemích je tato tradice doložena jen ze tří měst, kam se pravděpodobně dostala ze sousedního Německa (FROLCOVÁ, 2001). V našich končinách byly palmové listy nahrazovány kočičkami, kterým se po svěcení přikládala kouzelná moc. Byly zapichovány do rohů pole, aby zajistily bohatou úrodu, dávány za trám, aby chránily stavení, někde je lidé i polykali, protože věřili, že tak budou ochráněni od bolestí v krku a zimnicí. Jíčovými větvičkami se také vymetalo smetí ze stavení a uklízelo se, vymetala se neřest z domu. Věřilo se také v další pověry spojené s tímto dnem jako zákaz pečení, aby se nezapekl květ a urodilo se v sadu (FROLCOVÁ, 2001). O Květné neděli se podle pověr otevírá země, kde jsou ukryty poklady. Prodávaly se zaklínací knížky, které přinášely podrobný návod, jak oklamat strážce pokladu a odnést si co nejvíce cenností, než se země zavře. V některých částech naší země se až v tuto neděli chodilo s „litem“ a přivolávalo se tak jaro. *„Lito je zpravidla malý smrček, na němž jsou zavěšeny ozdoby, věnce, kytky, obrázky svatých, vyfouklá vejce“* (ŘEZÁČ, [online]). V našich zemích byly zaznamenány rozdílné podoby „lita“, což je patrné z Přílohy 4. Zde je vidět, že převládalo nošení ozdobeného smrku nebo jedle, ale kromě něj se hojně chodilo s větvičkami jívy. Především v Čechách se chodilo s panenkou. Ve Slezsku bylo „litem“ nazýváno děvče, které neslo ratolest. V Příloze 5 je pohlíženo na oblast Olomoucka a Přerovska detailněji. Z této mapy se může čtenář dozvědět o tom, jak se nazývá „lito“ v menším územním celku a porovnat, kde se chodí jen s „litem“ nebo i se „smrtí“. Tato oblast byla podrobněji prozkoumána i z hlediska občůzkové poezie, a tak byla vytvořena interaktivní mapa, na které je zaznamenána poezie při občůzkách v jednotlivých městech. Kartografická díla vycházejí ze záznamů paní sběratelky Věry Thořové

a jsou dokladem o obnovování tradic obchůzek.

7. 4. SVATÝ TÝDEN

Svatý týden je nazýván podle Ježíšova umučení také Pašijovým, Velkým týdnem a Tichým týdnem. Svátý týden začíná po poslední postní neděli a končí nedělí zvanou Boží hod velikonoční. V rámci něj probíhá i velikonoční třídění. Jeho označení souvisí s obyčejí a událostmi odehrávajícími se během něj. Název pašijový vychází z latinského slova *passio*, což znamená utrpení. Zpočátku se pašije četly v kostelech a ve středověku se přenesly i ve formě divadla a zpěvu ven z kostelních síní (viz. Velký pátek).

7. 4. 1. Všední dny Svatého týdne

Za všední dny Svatého týdne jsou považovány pondělí, úterý a středa. V těchto dnech se v kostelech četly pašije (viz. Svátý týden a Velký pátek) a evangelijní čtení o posledních dnech Kristova života.

Pondělí bylo nazýváno modré. Tento den byl dnem rozjímání a příprav na vlastní oslavy. V pondělí se dodržoval klid a podávala se postní jídla. Dodnes není jasné, jak vzniklo pojmenování Žluté úterý. Pravděpodobně je možné vycházet ze symboliky barev, podle které je žlutá „*barvou symbolizující zlato, světlo, Slunce. Žlutá je jásavá barva, ale zároveň je barvou zralosti*“ (České katolické biblické dílo [online]). Toto je v rozporu s pojmenováním druhým, které zní Šedivé úterý. Příčiny rozporu nejsou známy. Posledním všedním dnem týdne je středa. Tato středa je označována jako Černá a Sazometná a to proto, že se vymetaly komíny a dokončovaly se uklízecké práce. Středou je místy nazývána i Škaredou. S tímto označením souvisí rčení, které uvádí, že se nesmí člověk škaredit a mračit, protože by mu to zůstalo po celý rok.

7. 4. 2. Velikonoční třídění (tridium)

Velikonoční třídění zahrnuje podle starokřesťanského pojetí Velikonoc Velký pátek, Bílou sobotu a Boží hod velikonoční. Velký pátek je dnem Ježíšova ukřižování, Bílá sobota je dnem bdění u jeho hrobu a Boží hod velikonoční je den, kdy vstal z mrtvých. Ve středověku zvítězila myšlenka o osamostatnění celku, kdy byl Ježíš umučen, a tak byl z třídění vyjmut Boží hod velikonoční. Tento den byl nahrazen Zeleným čtvrtkem. Teprve po druhém vatikánském koncilu bylo obnoveno starokřesťanské pojetí Velikonoc. Velikonoční třídění tedy začíná na Zelený čtvrtek, kdy se konala poslední večeře Páně a končí na Boží hod velikonoční, kdy Ježíš vstal v mrtvých (Tiskové středisko české biskupské konference [online]).

7. 4. 2. 1. Zelený čtvrtek

Název tohoto dne pravděpodobně plyne z mešních rouch, která nosili faráři. Panuje ale i zvěst, že zelený se mu říká kvůli zvyku, který nakazuje jíst něco zeleného. V našich zemích tímto pokrmem bývalo často zelí, protože obsahovalo množství vitamínů. Tento den je slaven křesťanskými církvemi jako sváteční a v předvečer je připomínána Poslední večeře Páně. Během ní Ježíš myl apoštolům nohy a ustanovil tajemství eucharistie. Bohoslužba v tento den má tři části. Hlavní je mše svatá, která se slaví na památku Ježíšova utrpení (VAVŘINCOVÁ, 2006). Při chvalozpěvu se naposled rozezní zvony, které nejsou slyšet až do Velikonoční noci. Lidově se tvrdí, že uletěly do Říma. Zvyklostí je nahrazovat jejich zvuk hrkáním. Obchůzku s hrkacími nástroji má na starost chlapecké osazenstvo vsi. Za svoji práci je také ve staveních odměňováno. Zvyklostí je mnohem více jako například cinkání penězi, aby se udržely doma, nebo pečení jidášků, což je pečivo, které se peče v rozdílných tvarech, ale připravováno je všude ze stejného těsta. K dalším tradicím patří honění Jidáše, který zradil Ježíše. Jidáše nejčastěji představoval chlapec, který byl skupinou chlapců za velkého rámusu pronásledován. Odpoledne byla zakázána fyzická práce a vůbec celý den se nesmělo hýbat se zemí, jenom před východem Slunce měla hospodyně vymést obydlí a odpad odnést z domu, aby se v domě nedržely blechy. K obřadním předmětům patřily med a voda.

Chléb namazaný medem sněžený před východem Slunce měl chránit před probouzejícím se hmyzem a hady. Med se také dával do studní, aby byl zajištěn dostatek vody. Voda byla uctívána, a tak místy docházelo k mytí se v ní. Tento zvyk je připomínán i na Velký pátek. Navečer hospodář obcházel stavení a kropil jej svěcenou vodou.

7. 4. 2. 2. *Velký pátek*

Tento den se připomíná poslední den života Ježíše Krista. Pojmenování Velký pátek se vžilo „*pro veliká, vznešená a svatá tajemství, jichž si téhož dne křesťané připomínají, totiž umučení a smrt Ježíše Krista a vykoupení lidstva*“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 134). Lze spatřit i pojmenování Tichý pátek. Obecně je tento den ve znamení smutku a půstu, nekonal se mše, pouze se v kostelech četly texty a bez zvuků varhan se zpívaly písně. S tímto souvisí i chudá výzdoba kostela. Kostelní zvony stále nezvoní, a tak je zvonění nahrazováno hrkačkami. V tento den se konají pašijová představení, ve kterých je ukázáno utrpení Ježíšovo. Pašijové hry jsou náboženské hry, jejichž realizace byla v rukou církve. První náboženské hry v našich zemích byly uskutečněny řeholnicemi z kláštera svatého Jiří na Pražském hradě. Později se rozšířily do dalších klášterů a byly předváděny v latinském jazyce. Čestina do nich začala pronikat na přelomu 13. a 14. století. Na konci 14. století k nám pronikly velikonoční cykly. V polovině 15. století dochází k procesu zesvětštění divadla. S příchodem jezuitů do Čech v roce 1556 vzrostl význam biblických náboženských her, které se zprvu pěstovaly na Klementinské koleji v Praze a později se rozšířily i mimo Prahu. V době pobělohorské se hry uvádějí především v kostelech a byly předváděny na chrámovém jevišti, kde probíhaly po dobu několika dní. V 17. století dochází k renesanci her v měšťanském prostředí. Toto společně s počesťováním her vede k jejich četným zákázům. Velikonoční hry v podobě pašijových her přetrvaly do konce 19. století na českých vesnicích. Nejvíce byly pašijové hry hrány v severovýchodních Čechách, především v Podkrkonoší a na šumavském pomezí. Na konci 19. století se hry stávají atrakcí pro širé okolí. Během válečných období tradice her upadá a vrací se do povědomí

po vzniku samostatného státu (VAVŘINCOVÁ, 2006). Velký rozmach může být pozorován v posledních letech, kdy se obnovuje tradice her například v Praze, České Lípě, Žďáru nad Sázavou. Nejdelší tradici mají u nás pašijové hry v Hořicích na Šumavě. Na některých místech byla uváděna i rozsáhlá divadelní představení, která organizovala německá bratrstva. Přehled konání pašijových her a velko-nočních cyklů je uveřejněn v Příloze 6, kde je také znázorněn výskyt dalších regionálních tradic, které jsou konány od Květné neděle po Bílou sobotu. První z nich je tradice Palmového osla, popsaná výše v rámci kapitoly Květná neděle, a tradice Pámbíčkových maticek, která je zmíněna v kapitole pojednávající o Bílé sobotě. Označení Tichý týden poukazuje na ztichnutí kostelních zvonů ve znamení smutku.

Lidové zvyky související s tímto dnem se prolínají se zvyky, které se vykonávaly již v předchozích dnech. Zde může být zařazeno otevírání hlubin země, která má vydávat své poklady. Místně se v tento den honil Jidáš. Velký pátek byl spojen stejně jako Zelený čtvrtek s vodou. Již od svítání se lidé umývali v potoce, v řece, nebo jen v rose. Voda se také nabírala ke svěcení. Lidé věřili, že tento den vystupují na povrch vodníci a jiná magická stvoření. Na ochranu před nimi se předtý pašijové nitě. V tento den bylo plno zákazů. Nesmělo se hýbat se zemí, protože je posledním místem odpočinku Ježíše, a tak se k ní klanělo. Nesmělo se nic půjčovat, protože půjčená věc by mohla vlastníkově způsobit újmu. Bylo zakázáno i praní, protože podle lidových zvěstí by se prádlo máčelo v Kristově krvi.

7. 4. 2. 3. Bílá sobota

Tento den je posledním dnem půstu. Kromě označení Bílá, které pravděpodobně je odvozeno od bílé barvy rouch, které měli oblečení ti, kteří podstupovali křest, se jí říká Veliká, či Svatá. Na Bílou sobotu se neslaví mše svatá, pouze se přijímají nemocní na pomazání. Slaví se noční mše, kde se svěcí oheň a od něj se zapaluje svíce, která se nazývá Paškál. Oheň se svěcí před kostelem, a tak je třeba uhasit ohně v domácnostech a přinést si oheň nový, který je posvěcen knězem a donesen hospodyní do stavení (ŘEZÁČ, [online]). Ohořelá polínka byla

nošena na pole, kde měla žehnat dobré úrodě. V některých místech se popelem posypávala pole. Místy byl pokládán i na trámy, aby chránil obydlí před požárem (FROLCOVÁ, 2001). Bílá sobota byla spojována s uklízením a bílením domu, aby byl připraven na Vzkříšení. Připravovaly se pokrmy na hodovací tabuli, protože tímto dnem končí půst. Pokračují poslední přípravy zdobení vajíček, pletou se pomlázky a vrcholí přípravy na Boží hod velikonoční. Na Hané je zaznamenána tradice Pámbíčkových matiček, která vychází z typického projevu katolických Velikonoc, kterým je mimo jiné nošení krucifixu. Tato tradice dala vznik lidovému nošení sošky spasitele nebo kříže. Postupně se tyto rituály vyklubaly do slavnosti Pámbíčkových matiček. Jde o regionální tradici, která se ale v rámci regionu lišila farnost od farnosti. Společná je pouze idea přenášení sošky Vzkříšení z kostela do vybraného statku. Symbol byl přenášen „matičkami“, což byly dívky ustrojené do hanáckého kroje doprovázené chlapci a průvodem družiček.

7. 4. 2. 4. Boží hod velikonoční

V noci na tento den byla slavena slavnost Veliké noci, kdy „*Pán vstal z mrtvých, rozlomil pouta smrti a jako vítěz vystoupil z hrobu, aby otevřel cestu k životu*“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 144). Obřady velikonoční vigilie se odehrávaly v noci a za rozbřesku končily hostinou, kterou byl uzavřen půst. Tento den je jinak na počest Ježíšova zmrtvýchvstání nazýván Dnem Páně. Nedělní mše je spojena se svěcením. V kostele se světí nejružnější pokrmy, z nichž nejhlubší kořeny má svěcení mazance, vejce, masa a beránka. Po návratu z kostela bylo zvykem usednutí ke stolu a rozdělení vejce nebo mazance na tolik kousků, kolik je členů domácnosti a to proto, aby se nikdo během následujícího roku neztratil, a kdyby náhodou došlo ke zmizení, měl by si vzpomenout, s kým se dělil o velikonoční vejce, aby věděl, kam se má navrátit. S tímto dnem je spojeno i obcházení polí. Vejce byla zahrabávána do polí, místy se na pole drobily kousky posvěceného mazance, aby byly vyslyšeny modlitby za příští úrodu. V některých krajích nabrala tradice obchůzky polí velkých průvodů, součástí kterých místy byly i jízdy na koních. Obřady jsou spojeny především s katolickou kulturou a pocházejí z německých

oblastí. Na Boží hod velikonoční končí půst, a tak je tabule prostřena k hodování, ale je třeba dbát na to, že „žádné velikonoční jídlo není bez vajec, která se - jako ostatní jídla - posvěcují“ (FROLCOVÁ 2001 : 182). A tak se na stole objevují například mazance, nádivky, svítky a uzené maso.

7. 5. VELIKONOČNÍ DOBA

Tato doba trvá 50 dní od Božího hodu velikonočního do svátku Soslání Ducha svatého. „*Velikonocemi totiž nic neskončilo, protože apoštolové se setkávali s Ježíšem i po jeho vzkříšení. Po posledním setkání jim Ježíš řekl, že jej už neuvidí a dostane se jim posily Ducha svatého.*“ (ŘEZÁČ, [online])

7. 5. 1. Velikonoční pondělí

V rámci církevních oslav není tomuto dni přisuzován velký význam. Tímto dnem začíná doba velikonoční, která trvá až do slavnosti Soslání Ducha svatého, kdy začínají Letnice. Na Velikonoční pondělí probíhá pravděpodobně nejznámější zvyk, kterým je obchůzka chlapců se spletenými pruty, které se regionálně liší v pojmenování, což je patrné z Přílohy 7, na které je ukázána rozdílnost v pojmenování vlastního obyčeje obchůzky a šlehacího předmětu v jednotlivých regionech. Nejvíce odlišností v pojmenování se nachází na Moravě, především na Slovákku. Na východě republiky může být spatřen i zvyk polévání či házení děvčat do vody spojené s vlastním šleháním. Šlehalo se pravázně spleteným proutky, které byly spleteny z 4 až 16 prutů. Více o obyčeji obchůzky a šlehání je v kapitole Obchůzka na Velikonoční pondělí. Hlavní odlišnosti v typech šlehacích předmětů jsou zaznamenány v Příloze 8. Dříve se věřilo, že použitý šlehací předmět je prašivý a přenáší se přes něj nejrůznější nemoci, a tak byl ihned po skončení obchůzky zničen různými způsoby. Místy bylo zvykem před jeho zničením vyšlehání dobytka, než byl vyhnán na první pastvu, nebo především nedojných krav, které byly

považovány za začarované (VÁCLAVÍK, 1959). Způsoby zničení šlehacího předmětu na Valašsku a Slovácku jsou zahrnuty do Přílohy 8. Děvčata netrpělivě čekají na koledníky a obdarovávají je vajíčky, jinými pochutinami nebo i kořalkou. Samostaným rituálem bylo odměnění milého. Regionálně se lišilo jejich odměnění, jak je patrné z Přílohy 9. Největší rozdílnosti jsou zaznamenány opět na Slovácku, kde je známo nejvíce rozličných způsobů předání daru milému. Milý dostal zpravidla mezi 9 až 36 vejci, z nichž byla většina bílých. Ostatní koledníci dostali pouze mezi jedním a třemi vejci. Pokud si milý nepřišel pro výslužku, byl tento čin brán jako výpověď z lásky. O půlnoci na úterý nastává tzv. robské právo, což znamená, že se vyměnily role šlehajících.

7. 5. 2. Druhá neděle velikonoční a Slavnost Nanebevzetí Páně

Druhá neděle Velikonoční je nazývána Bílou nedělí. Název je odvozen od toho, že novokřtění naposled nosili bílé roucho. Neděle je spojena se svatým přijímáním.

Slavnost Nanebevzetí Páně připadá na 40. den Zmrtvýchvstání. V podstatě se jedná o variantu velikonočního svátku, která je o 40 dní posunuta. Ježíš totiž potřeboval tolik dní, aby své učedníky seznámil s tajemstvím svého vzkříšení a s jejich dalším posláním. V tento den se konají poutě, které pravděpodobně připomínají Kristův výstup do nebes.

7. 6. SYMBOLY VELIKONOC

V rámci této kapitoly budou přiblíženy významné symboly Velikonoc, z nichž první dva jsou použity jako náměty na mapy, které jsou zveřejněny v přílohách.

7. 6. 1. Obchůzka na Velikonoční pondělí

Tradice obchůzky je v českých zemích vykonávána především

na Velikonoční pondělí. Obchůzku a šlehání známe u nás již ze středověku a uchovává se až dodnes v různých podobách.

Nejčastěji užívaným slovem pro tento počin je pomlázka, které má „*tři hlavní významy. Prvním z nich je obyčej šlehání dívek a žen pruty spojený s koledováním. Druhým je samotný šlehací nástroj a třetím je přenesený význam na hodové pokrmy.*“ (FROLCOVÁ, 2001 : 198). V různých krajích se obyčej šlehání a názvy šlehacích předmětů liší. Postupně vlivem stěhování a integrace dochází ke smazávání rozdílů mezi regiony. V Příloze 7 je zaznamenáno lokální pojmenování jak obchůzky tak i šlehacího předmětu. Mapa obsahuje i vedlejší mapové pole, které se zaměřuje na oblast Slovácka, kde se nachází nejrozmanitější názvy pro tento zvyk a šlehací předmět. Před mohutným nástupem křesťanství se zvyku šlehání přikládal magický účinek, kterým mělo dojít k omlazení. Tohoto účinku se využívalo i u dobytka, který byl vyháněn na pastvu nebo u polí, která byla připravena k sení. K nejstarším záznamům o tomto zvyku patří zmínka pražského kazatele Konráda Waldhausera. Přestože jsou zmínky o šlehání hojné i z již tak raných dob, tak nebylo šlehání známé po celé naší zemi. V jižních Čechách děti koledovaly o červené vejce bez šlehání, a proto není v této oblasti slovo spojené se šleháním ani ve slovníku. Žádný ekvivalent obchůzky ani šlehání nebyl známý ani v některých německých lokalitách.

V českých zemích se liší nejen názvy šlehacích předmětů, které mohou být širšího významu nebo i pouze lokální, ale i způsoby jejich hotovení. Šlehacím předmětem je většinou spletený vrbový, lékořicový nebo lískový prut. Na Valašsku je využíváno jalovcových větví jako šlehacího předmětu, který může být ozdoben stuhami. Na Chrudimsku je záznam z 19. století o předmětu pleteném z kožených řemínků, který byl potažen barevnými pásky. V německé lokalitě na Vyškovsku se chodilo s koženými biči ještě v noci (FROLCOVÁ, 2001). S tím souvisí i dodnes místy dodržovaná noční koleda, nebo-li buďačka na Valašsku, od slova budití, kdy chlapeci vzbudí děvče a to musí vypít sklenku likéru a poté chlapce pohostit. Nejpestřejí rozvinutý zvyk šlehání je na Slovácku, kde se dodnes chodí koledovat. V některých vsích je zvykem chodit na noční koledu, hodovat, nebo chodit

po skupinkách, které si udělají přesný harmonogram, do jakého domu zajdou. Podmínkou je navštívit milé všech zúčastněných. Chlapci obvykle nosí i „žílu“, což je několikametrový předmět, na který jim děvčata navazují mašle (VÁCLAVÍK, 1959). O nošení velké „žíly“ je první zmínka z Podluží z roku 1811, odkud se tento zvyk rozšířil dále. Koledování je často doplněno básněmi, které přednášejí zúčastnění chlapci, a poté jsou po zásluze odměněni. Způsoby zpodobnění šlehacích předmětů jsou znázorněny v Příloze 8, kde je také znázorněn způsob jejich zničení na Slovácku a Valašsku, jak již bylo zmíněno výše.

7. 6. 2. Kraslice

Kraslice patří mezi nejvýznamnější symboly Velikonoc. Původ jména sahá v našich zemích do 14. století. Samotný název *„je spojen s ruským slovem krasnyj, t.j. červený“* (VÁCLAVÍK, 1959 : 261). V českých zemích bylo známé slovo *„krásliti“*, které se dostalo k lidu při zavedení pojmu samotného zdobení. Samotné slovo kraslice se dostalo do podvědomí lidových vrstev až ve 20. století a postupně se stalo všeobecně známým. Vejce jako rituální předměty jsou známy od nepaměti. Důkazem toho je, že pštroší vejce byla nacházena již v hrobech egyptských a nubijských panovníků. Vejce se kladlo do hrobů, protože lid věřil v posmrtný život a znovuzrození. Z této víry vyplývá dnešní přenesený význam zdobeného vejce jako daru živým, kde vejce symbolizuje růst a život (VEČERKOVÁ, 1989). V lidových vrstvách se vejce používala při léčebných praktikách, zahrabávala se do země nebo do základů domů, jedla se při jarních slavnostech a obřadních úkonech. Postupně dochází ke změně ve vlastní ideologii a malované vejce se chápe jako výraz lásky, sympatií, přání, či upomínky. Nástupem komerčních vymožeností se kraslice staly významným symbolem jarních svátků a v neposlední řadě také obchodním artiklem.

Nejstarší kraslice byly barveny červeným základem, a proto jsou Velikonoce především na Chodsku dodnes nazývány červenými svátky. V lidové sféře červená barva *„symbolizovala lásku, veselost a radost. Červená je barva krve, života, udatnosti a milosti. Pro svou živost je barva porovnávána s ohněm a je jí připisována ochranná moc“* (VÁCLAVÍK, 1959 : 309). Až do 20. století se

k barvení používala výhradně barviva přírodní, která byla postupně nahrazována umělými barvami. S novými postupy se začaly využívat i nové odstíny, kterých pomocí přírodních barev nebylo možné docílit. Nejoblíbenějším přírodním barvivem jsou dodnes cibulové slupky, které podle množství obarví vejce do různých odstínů hnědé. Kraslice mohou být zdobeny řadou technik, které se člení na etnograficky čisté a „umělecké kýče“, které se rozvíjí především s dobou. Kraslice dále mohou být členěny podle více hledisek.

7. 6. 2. 1. Etnograficky čisté techniky zdobení kraslic

Kraslice se dělí na etnograficky čisté a „kýče“. Etnograficky čisté kraslice můžou být pro lepší orientaci v práci rozděleny na tři hlavní skupiny, z nichž první zahrnuje voskové techniky, mezi které jsou počítány vosková batika a reliéfní voskování. Další skupinou jsou techniky vyškrabování a leptání a patří sem vyškrabování a leptání kyselinami. Poslední skupinou jsou další techniky. V rámci těchto technik jsou na vejce nejčastěji aplikovány drobné ornamenty. Do této skupiny patří vykládání slámou, vykládání jezerní sítinou, okutí a ovazování rostlinnými částmi. Výskyt těchto etnograficky čistých technik je zaznamenán v Příloze 11, kde jsou pomocí rastru znázorněny regiony výskytu. Informace jsou přejímány ze zdrojů sbírky Moravského zemského muzea v Brně, protože tyto údaje odkazují na nejvýznamnější oblasti výskytu. V dnešní době se regiony výskytu kryjí.

První z voskových technik jsou kraslice batikované voskem. Kraslice dělíme podle toho, jestli jsou malované špendlíkem nebo stužkou. Kraslice zdobené špendlíkem jsou nazývány také západní a ty, které jsou zdobeny stužkou, jsou označovány jako východní. Mezi těmito dvěma typy kraslic prochází na našem území hranice, která je znázorněna v Příloze 10.

Pokud jsou kraslice malované špendlíkem, tak zanechaná stopa je tenčí a vytvářejí tak vzory slzovitého typu. Touto technikou jsou malované známé chodské straky, které vynikají tím, že jsou malované převážně na fialovém až vínovém podkladu, kde se ztvárňují typické chodské vzory. Straky se vajíčkám

říká kvůli jejich „stračí“ barevnosti. Podobné motivy můžeme najít i v jižních Čechách, kde jsou obarvená vejce nazývána jihočeskými strakami. Se slzovitým typem kraslic se můžeme setkat i ve středních a východních Čechách, kde bylo zvykem barvit vejce v cibulovém odvaru a poté je zdobit jednoduchými často sluncovými vzory. Do poloviny 20. století se kraslice batikovaly špendlíkem i na západní Moravě (VEČERKOVÁ, 1989). K ozdobení kraslice stužkovou technikou je zapotřebí širší hrot, kterým je malován širší vzor, a tak je tento typ nazýván také typem lineárním. Vzor přechází od geometrického k rostlinnému místy až k figurálnímu. Typickým příkladem jsou valašské kraslice, které byly v základu černé nebo červené a malovány především žlutým a bílým vzorem. Pro tyto kraslice jsou typické buď zjednodušené motivy, které vychází z chudého rolnického života ve zdejší kraji, nebo jednoduché rostlinné vzory. Podobné valašským kraslicím jsou bohuslavické kraslice (BRAHOVÁ, 1996).

Pro vejce z Uherskobrodsko je typický černý nebo červený podklad a geometricko - rostlinný vzor. Na Slovensku může být všeobecně vyčleněno více typů batikovaných kraslic. Mezi ty známější jsou řazeny kraslice nivnické, které vynikaly ornamentikou, jež se blížila výšivce. Dalším asi nejznámějším příkladem jsou kraslice vnorovské, které prošly dlouhým vývojem, který šel ke geometrizaci ornamentu. Vejce byla malována červeno žlutým složitým ornamentem. Mezi válkami docházelo k uplatnění květinových vzorů a distribuci kraslic na trh. Podobným složitým vývojem prošly i novoveské kraslice. Pro tyto je charakteristická barevnost a to užité především černé, červené, bílé a žluté barvy. Postupně jsou vyplňovány složitějšími, jemnějšími a barevnějšími ornamenty. Někde se kraslice vyleptaly v kyselé zelové vodě doběla. Zvykem bylo tyto vyleptané kraslice od prvních desetiletí 20. století vyplňovat nápisy.

Ze slováckých kraslic mohou být vyčleněny i dolnoněmčanské a slavkovské kraslice. První zmiňované připomínají svou barevností a vzorem kroje.

Batika byla populární i na Hornácku, kde byl geometrický ornament umístěn na červenohnědém nebo fialovém podkladu. Podobný základ mají i kraslice z Podluží, kde ale převládají rostlinné motivy, které jsou na špicích doplněny

vlnkami, řetízky či meandry. Batika je zaznamenána i v Zálesí a na Vizovicku, kde mají převahu geometrické motivy (VEČERKOVÁ, 1989).

Batika byla na našem území postupně vytlačována jiným technikami především gravírováním. Přílohy 12, 13 a 14 pojednávají o batikovaných kraslicích. Na první z nich je znázorněn výskyt voskové batiky slzovitého a lineárního typu. V další příloze je zaznamenán detail východní části republiky, kde je lineární typ rozdělen na převládající vzory, které jsou v rámci něj geometrické, geometricko-rostlinné, rostlinné a figurální. V Příloze 14 je detail na oblast Slovácka, kde je nejvíce odlišností ve vzoru, který se liší obec od obce.

Druhou z voskových technik je technika reliéfního voskování. Technika spočívá v nanášení vosku na obarvenou nebo bílou kraslici. Takové kraslice pochází z Chodska a jsou velmi jemně ornamentované. Dále se vyskytují na Hustopečsku a Kloboucku, či v okolí Žďánic, kde se nanáší tmavohnědý vosk na bílé vejce.

Daší skupinou technik jsou techniky, které spočívají v odstraňování barvy z barveného vejce. První z nich technika vyškrabování je nazývána také gravírováním a spočívá ve vyškrabování vzoru do obarvené kraslice, a proto je nutná značná zručnost při vytváření vzoru. Na takových kraslicích se objevovaly holoubci, fialky, sněženky, kočky, kotva, srdce a velmi časté byly také nápisy na kraslicích (VEČERKOVÁ, 1959). Četnější doklady o této technice pocházejí až z poloviny 19. století, kdy se touto činností zabývali řemeslníci jako rytci nebo brusiči. Až ve 20. století se tato technika rozšířila na Moravě, kde se poměrně rychle rozšířila a nahradila tak batikování kraslic. Na kraslicích z Horácka a Dačicka se objevují figurální motivy, které se taktéž objevují i na Valašsku, kde se na kraslicích uplatňují i rostlinné vzory a nápisy. V okolí Uherského Hradiště, se objevují nejčastěji figurální a rostlinné motivy o červenohnědém nebo fialovém podkladu. Na Kyjovsku vzory navazují na výšivkový fond a jsou především na fialovém základu. Příbuzné těmto kraslicím jsou kraslice z Kloboucka-Žďánicka, kde se vyjímá rostlinný motiv. Po první světové válce se rozšířilo gravírování s kolorováním. Centrem výroby se stávají Borkovany, kde se tradiční ornament rozšířil o nové prvky a rozšířil se do okolních obcí.

Druhou technikou je práce s kyselinami. Při práci s kyselinami se obarvená vejce leptala danou žíravou látkou. Pokud se leptala kyselinou mravenčí, tak se obarvené vejce vložilo do mraveniště, kde byly vytvářeny nahodilé vzory působením kyseliny mravenčí. Tato technika byla oblíbená na Valašsku a Chodsku. Bohužel dneska již zcela zanikla. Při cíleném vytváření vzoru se leptalo namáčením brka nebo jiného nástroje do kyseliny. Oblíbenou kyselinou byla lučavka královská, která se skládá ze tří dílů koncentrované kyseliny solné a jednoho dílu koncentrované kyseliny dusičné. První zmínka o této technice pochází z poloviny 19. století z jižní Moravy (OREL, 1973). Na takto vytvářených kraslicích převažuje rostlinný vzor na polovinách vejce oddělený vlnovkami, obloučky, lístky. Leptání zelovou vodou se uplatňovalo na Chodsku, kde tyto kraslice byly zvány pučenými a na Slovácku, kde se nazývají zelové.

Poslední skupinu tvoří další techniky. Tyto techniky nelze v rámci předchozích vymezit. Zabývají se především aplikací a vykládáním vajec. První je technika vykládání slámou spočívá ve vystříhování kusů ječné nebo ovesné slámy, pochází z Hané. Vystřižené kusy slámy často ve tvaru trojúhelníku, kosočtverce nebo proužku, se lepily na vejce. Místy dochází k obarvování kusů slámy, což vede k tomu, že tyto kraslice etnografové neuznávají jako čisté.

Další technikou je technika, která se zabývá vykládáním kraslic jezerní sítinou. K zdobení kraslic jezerní sítinou je zapotřebí jezerní sítě, která se získává na podzim. Při sběru jsou zapotřebí bohaté zkušenosti, protože se musí vybírat jen určité typy stébel. Vytlačením ze stébel se získává bílá dužina, která má charakter bavlněného vlákna. Z této dužiny se na bílé nebo obarvené vejce skládají tvary, které jsou doplněné barevnými látkami.

V rámci dalších technik může být vymezena i práce s kovářským kovem, pak jsou kraslice nazývány jako okuté. Okutí kraslice je dneska zcela zapomenutou technikou. Tato práce byla prováděna kovářskými tovaryši na jižní Moravě, v okolí Plzně, Litomyšle a Jindřichova Hradce. Ozdobou byly ručně kované podkovy, obruče, které byly na vejce připevňovány hřebíčky.

Další technika z této skupiny spočívá v ovazování vajec částmi rostlin.

Těmito částmi mohly být různě tvarované listy nebo květy. Po ovázání se vejce hodily do barvené vody, aby vejce měla jinou barvu než ovázaná část, která tak vynikla.

7. 6. 3. Beránek, kuřátko, zajíček

Beránek patří mezi nejstarší a křesťany nejuznávanější symboly Velikonoc. V hebrejské tradici „symbolizovalo jehně Izraelitu jakož to člena Božího stáda“ (VAVŘINCOVÁ, 2006 : 206), což poukazuje na ovlivnění lidu pasteveckým způsobem života. Jehně bylo přinášeno nejčastěji Izraelity jako oběť Bohu. Symbol beránka je spojen také s židovskou tradicí oslav Pesach, kdy se beránek zabíjel na památku osvobození izraelského lidu z egyptského zajetí. Zpočátku se na oslavu svátků beránek pekl jako pečínka, ale v posledních desetiletích převažuje jeho příprava jako pečiva, které je nejčastěji připravováno z piškotového těsta.

Kuřátko ukazuje obraz nového života, který vznikl z vejce. Poukazuje tak na radost z nového života.

Zajíček k nám byl přinesen z Německa, kde je podle Bible symbolem všeho skromného a pokorného.

8. DISKUZE

V rámci práce byla vytvořena koncepce map, která se zabývá svátky jara - Velikonocemi v ČR. K samotným mapám byl vytvořen znakový klíč, který byl uspořádán a seříděn tak, že může být dále využíván. Práce je důkazem toho, že v etnografii lze vytvořit a vymezit obrovské množství kategorií, které se týkají jen jednoho konkrétního tématu, v rámci nějž byly vybrány jen některé nejvýznamnější zvyklosti a symboly období. Pro větší množství témat by pravděpodobně nebylo možné vytvořit ucelený znakový klíč, který by byl unifikován a používán ve stejné podobě. Jeho následné nevyužití je zřejmé z toho, že jeden jev je zobrazen určitým znakem, ale kde použít tento znak dále? Bude se daný jev ještě v nějaké kategorii opakovat tak, aby bylo možné další využití kartografického znaku? Je možné vytvářet několik map, které se týkají jednoho jevu, jenž je zobrazen určitým znakem? Toto jsou otázky do diskuze a k jejich zodpovězení by bylo třeba vyjádření odborníků na danou problematiku, protože tyto otázky míří do hloubky tematického obsahu map, které jsou tvořeny převážně odborníky. Otázkou je také, zda-li jsou jevy dostatečně podrobně zaznamenány tak, aby byl dostatek pramenů pro další tvorbu. V dnešní době se totiž pomalu vytrácí lidové zvyky a tradice, které jsou jedním z předmětů zkoumání etnografie, a tak je důležité mít dostatek publikačních podkladů a zpráv, které pocházejí od pamětníků. Tyto zprávy jsou velmi ceněné, protože podávají nový podklad a lze na jejich základě usuzovat a vyvozovat závěry o dané problematice.

9. ZÁVĚR

Praktickým cílem mé bakalářská práce bylo vytvoření koncepce map a jim odpovídajícího znakového klíče pro mapy svátků jara - Velikonoce v ČR. Byl vytvořen strukturovaný znakový klíč, který zahrnuje všechny použité kartografické znaky na všech 14 mapách, jež tvoří koncepci map. Do koncepce není počítána interaktivní mapa, která má uživatelům přiblížit písňovou tvorbu při jarních obchůzkách na Olomoucku a Přerovsku. Mapa je k nahlédnutí na webu Katedry geoinformatiky v Olomouci.

Před vlastní tvorbou map bylo nutné prostudovat nejen odbornou, ale i populárně-naučnou literaturu, která pojednávala o zadaném tématu. Bylo využito i poznatků odborníků na etnografii, poznatků pamětníků a mapová díla vydané Etnologickým ústavem AV ČR. Pro zpracování map týkajících se lidové kultury bylo využito i Etnografického atlasu Slovenska.

Práce je rozdělena na 10 kapitol, z nichž se vlastní tematickou náplní zabývají čtyři části. První část nastiňuje problematiku etnografie. Na tuto část navazuje rešerše etnografických map, která se soustředí na etnografické atlasy. Z tohoto vychází analýza znakového klíče. Poslední nejrozsáhlejší část je věnována Velikonocům.

V práci bylo pro kartografické zpracování map využito GIS softwarů, které jsou velmi vhodné pro zapojení do problematiky etnografie a mohou představovat budoucnost zpracování dalších etnografických map. Možná díky jejich dalšímu využití by bylo možné vytvářet více map, které by tak obyvatelům přibližovaly více jevů lidové kultury a byly by pro běžné uživatele srozumitelnější a názornější představou o výskytu sledovaného jevu. Takovéto mapy by nemusely být určeny jenom veřejnosti, ale i odborníkům, kteří by z nich mohli čerpat náměty pro další výzkum.

10. SUMMARY

The aim of the bachelor thesis was to create the conception of thematic maps. The theme of these maps is called *Easter in the Czech Republic*. There are a lot of ways of celebrating these days in different regions in our republic.

To create the conception of maps it was necessary to search for books, studies and articles about Easter. For presenting this information in a conception of maps was very helpful to search for ethnographic maps. These maps are mostly concentrated in atlases. Six parts of ethnographic atlases were published for our republic. Every part ethnographic atlas has its own theme and is divided into two parts. The first part is a text about the major theme and the second one is created by maps. The ethnographic atlas of Slovakia was very good source of knowlege. This atlas is a masterpiece because there are concentrated 525 maps, which are connected with folk culture. These two steps were very important because a lot of knowlege and inspiration could be collected.

A conception of maps and also a legend could be created after previous two steps. The conception of maps is formed with 14 maps. For these maps it was created a legend that summarises all signs from maps. For a web presentation of this bahcelor work it was created an interactive map. This map is about songs that are sang during spring walks in Přerov and Olomouc region.

Key words: Easter in the Czech Republic, ethnographic atlas, ethnographic map, conception of maps

SEZNAM LITERATURY

Knižní zdroje:

- BRAHOVÁ, M.: Kraslice pokaždé jinak. Poděbrady: Tiskárna Petr Pošík, 1996. 76 s.
- EBELOVÁ, I., ŘEZNÍČEK, M., WOISCHOVÁ, K., WOISCH, J.: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska V: Židovské obyvatelstvo v Čechách v letech 1792—1794. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2007. 135 s.
- FROLCOVÁ, V.: Velikonoce v české lidové kultuře. Praha: Vyšehrad, 2001. 277 s.
- HOLUBOVÁ, M.: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska VI: Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2009. 108 s.
- HOŠKOVÁ, M.: Velikonoce - svátky jara. Co, kdy, kde v Olomouci. roč. 1993, 3, s. 28 - 29.
- JEŘÁBEK, R., MAUR, E., ŠTIKA, J., VAŘEKA, J.: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV: Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500-1900). Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2004. 89 s.
- KAŇOK, J.: Tematická kartografie. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. 318 s.
- KAŇOK, J., VOŽENÍLEK, V.: Chyby v mapách: Legenda mapy. GeoBusiness, 2007, roč. 6., č. 3, s. 44 - 47.
- KAŇOK, J., VOŽENÍLEK, V.: Chyby v mapách: Barvy v mapách. GeoBusiness, 2008. roč. 7., č. 3, s. 16 - 19.
- Kolektiv autorů: Etnografický atlas Slovenska. Bratislava: VEDA, 1990. 124 s.
- LANGHAMMEROVÁ, J. : Lidové zvyky. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 341 s.
- MARTÍNEK, Z.: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska III: Řemeslná, domácí a manufakturní výroba a obchod v Čechách v letech 1752-1756. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2000. 295 s.
- OREL, J.: O kraslicích. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 1973. 186 s.
- PRAVDA, J.: Stručný lexikon kratografie. Bratislava: VEDA, 2003. 325 s.

- SCHEUFLEER, V.: Etnografický atlas 2. Praha: Československá akademie věd, 1991. 153 s.
- ŠEVČÍKOVÁ, H.: Velikonoce na Hané. Olomouc: Okresní knihovna v Olomouci, 1996. 21 s.
- ŠTIKA, J.: Etnografický region Moravské Valašsko jeho vznik a vývoj. Ostrava: Profil, 1973. 87 s.
- THOŘOVÁ, V.: Jarní obchůzkové koledy děvčat na Olomoucku a Přerovsku. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR, 2008. 145 s.
- VAŘEKA, J.: Etnografický atlas 1. Praha: Československá akademie věd, 1978. 255 s.
- VAVŘINCOVÁ, V.: Malá encyklopedie Velikonoc. Praha: Libri, 2006. 378 s.
- VEČERKOVÁ, E.: Kraslice ve sbírkách Moravského muzea. Brno: Moravské muzeum, 1989. 57 s.
- VÁCLAVÍK, A.: Lidové a výroční obyčeje. Praha: Československá akademie věd, 1959. 580 s.
- VLASÁKOVÁ, O.: Velikonoční lidová zdobnost. Praha: Doplněk, 2008. 196 s.
- VOŽENÍLEK, V.: Aplikovaná kartografie I.: Tematické mapy. Olomouc: UP Olomouc, 2001. 187 s.
- VOŽENÍLEK, V.: Diplomové práce z geoinformatiky. Olomouc: UP Olomouc, 2002. 61 s.
- ZÍBRT, Č.: Smrt nesem ze vsi. Praha: Nakladatelství F. Šimáčka, 1910. 142 s.
- ZÍBRT, Č.: Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha: Vyšehrad, 2006. 636 s.

Elektronické zdroje:

- BAKALÁŘ, R. Svátky jara - pojetí Velikonoc v ČR [online]. Brno: 2008. 77 s. Diplomová práce. MU Brno. Dostupné z WWW: <<http://theses.cz/id/pim9m0/>>.
- České katolické biblické dílo [online]. 2007 [cit. 2010-02-28]. Nápady a pomůcky. Dostupné z WWW: <http://www.bible-cz.org/nap_pom/Sk-cesta.html>.

ŘEZÁČ, J. Velikonoce [online]. Praha : Pedagogická fakulta UK, 2005. [cit.2010 02-28]. Dostupné z WWW: <http://userweb.pedf.cuni.cz/kov/download/rezac_velikonoce.pdf>.

Svatý Hostýn významné mariánské poutní místo na střední Moravě v Olomoucké arcidiecézi, ve Zlínském kraji. [online]. 2010 [cit. 2010-04-02]. Od neděle Květné do první po Velikonocích. Dostupné z WWW: <http://www.hostyn.cz/cirkevni_rok/cirkevni_rok_05.htm>.

Tiskové středisko české biskupské konference [online]. 2010 [cit. 2010-04-02]. Velikonoční třídení. Dostupné z WWW: <<http://tisk.cirkev.cz/z-domova/velikonocni-tridenni.html>>.

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: vlastní tvorba

Obr. 2: vlastní tvorba, podle VAVŘINCOVÁ, V.: Malá encyklopedie Velikonoc.
Praha: Libri, 2006. 378 s.

Obr .3: vlastní tvorba, podle VAVŘINCOVÁ, V.: Malá encyklopedie Velikonoc.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1: Etnografické regiony

Příloha 2: Podoby „smrti“

Příloha 3: Způsoby zničení „smrti“

Příloha 4: Podoby „líta“

Příloha 5: Jarní obchůzkové koledy na Olomoucku a Přerovsku v letech 2001-2007

Příloha 6: Regionální zvyky pocházející ze středověku konané od Květné neděle do Bílé soboty

Příloha 7: Názvy obchůzek a šlehacích předmětů

Příloha 8: Druhy šlehacích předmětů, podoby šlehacích předmětů, způsoby zničení šlehacích předmětů

Příloha 9: Odměna milému za vyšlehání

Příloha 10: Hranice mezi západním a východním typem kraslic

Příloha 11: Etnograficky čisté techniky zdobení kraslic do počátku 90. let 20. století

Příloha 12: Výskyt batikovaných kraslic slzovitého a lineárního typu

Příloha 13: Vzory na batikovaných kraslicích lineárního typu

Příloha 14: Příklady lineárních batikovaných kraslic ve vybraných moravských obcích

Příloha 15: Znakový klíč 1. část

Příloha 16: Znakový klíč 2. část

Příloha 17: DVD k práci